Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelandėn 13/1988

Svenska Forskningsinstitutet
i Istanbul
Meddelanden
13/1988

Molla Shams al-Din, en dervisch från Tabriz möter Djalāluddın Rūmı (1207—73), grundaren av Mevlānā-orden i Konya, ridande på sin åsna och följd av lärjungar.
Bokmålning från omkr. 1600 ur:
Jâmi al-siya *av Mohammad Tahir Suhravardî*
Topkapı Museum, H 1230, fol. 121a, Istanbul

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden 13/1988

Under redaktion av
Gunnar Jarring och Ulla Ehrensvärd

ISSN 0347—8068

Distribution: Medelhavsmuseet, Box 5405, 114 84 Stockholm
Institutets postgirokonto 2 90 27-0

Innehåll

JAN OLOF ROSENQVIST
Mirakelman i statens tjänst: om S:t Eugenios och det bysantinska i Trapezunt 5
St Eugenios, the City Patron of Trebizond 24

JITKA ZAMRAZILOVÁ-WELTMAN
Turkisk litteratur. En översikt 25
Turkish Literature. A Summary 53

MATS G. LARSSON
Runklotter i Hagia Sofia 54
Runic Graffiti in Hagia Sofia 58

CHRISTIAN CALLMER
Adolf Barnekow. Adelsman och ämbetsman 59

TORD HAGEN
Resa i västra Turkiet 23—31 augusti 1948 76

BJÖRN SCHYLANDER
Demre. Antalya 90

Styrelse 95

Årsberättelse för verksamhetsåret 1987/88 97

Föreståndarens årsrapport för verksamhetsåret 1987/88 100

Vinst- och förlusträkning 1987/88 103

Rättelser och tillägg till Istanbulinstitutets medlemsförteckning 104

Författare

Jan Olof Rosenqvist
docent i bysantinologi vid Uppsala universitet,
Repslagaregatan 9 A, 753 33 Uppsala

Jitka Zamrazilová-Weltman
fil. dr i turkiska från Prag 1968, sedan 1973 bosatt i Sverige.
Pedellgatan 1 E, 223 60 Lund

Mats G. Larsson
civ.ing., doktorand i arkeologi vid Lunds universitet,
Mossby 12, 270 10 Skivarp

Christian Callmer (1908—85)
professor, 1. bibliotekarie vid Lunds universitetsbibliotek

Tord Hagen
f. ambassadör, Svitiodsvägen 21, 182 62 Djursholm

Björn Schylander
fil. kand., Roslinsvägen 6, 217 55 Malmö

JAN OLOF ROSENQVIST

Mirakelman i statens tjänst: om S:t Eugenios och det bysantinska i Trapezunt

Trapezunt, det nuvarande Trabzon i nordöstra delen av Turkiets svartahavskust, hade fram till folkutbytet 1921—22 haft en stor grekisktalande befolkning i kanske 2500 år. Perioder av uppblomstring och förfall hade avlöst varandra många gånger under denna långa tid. Stadens välstånd hängde på en skör tråd, nämligen det förhållandet att viktiga delar av handeln mellan Europa och Asien passerade genom den, närmast via karavanvägen från Tabriz i Persien. Att Suezkanalen kom att konkurrera om denna handel efter 1869 blev för Trapezunt ett lika stort bakslag som att seldjukerna skar av förbindelserna åt söder och väster på 1000-talet eller att mongolerna delvis gjorde samma sak på 1200-talet. Detsamma gäller säkert också om de perioder på 500- och 600-talen när perser och araber förhärjade Mindre Asien, även om vi saknar säkra källor för att direkt styrka detta.

Den bysantinska tiden tog för Trapezunts del slut 1461. Vad som hände då var att det dåvarande "kejsardömet Trapezunt" mötte samma öde som Konstantinopel hade gjort åtta år tidigare, d.v.s. att uppslukas av det expanderande Osmanska riket. Det lilla kejsardömet hade existerat sedan 1204. Det var ett av de provinsiella furstendömen som det Bysantinska riket hade sönderfallit i efter "latinarnas", d.v.s. korsfararnas, ockupation av Konstantinopel detta år. Som sina likar på andra håll i Mindre Asien och på Balkanhalvön — kejsardömet Nicea i Mindre Asien, det s.k. despotatet Epirus i nordvästra Grekland och andra — styrdes det till att börja med av mäktiga män i landsflykt från Konstantinopel. I Trapezunt var det fråga om medlemmar av den gamla kejsarfamiljen Komnenos. Som regenter i sitt miniatyrrike i Pontos lade de epitetet Megas till sitt namn. Megas Komnenos, "storkomnen", blev så småningom en titel som härskarna i Trapezunt bar så länge deras rike bestod, oberoende av om de egentligen till-

hörde familjen Komnenos, vilket inte alltid var fallet. Storkomnenernas hov var legendariskt för sin konservatism i fråga om de yttre formerna. Bevarade urkunder med tydliga arkaiserande drag bär syn för sägen. Det är med tanke på detta som det har sagts att storkomnenerna, och i någon mån deras undersåtar, var mer bysantinska än bysantinarna själva. Dessa ideal kan tyckas passa sällsynt illa i det avlägsna Trapezunt, som från Konstantinopels horisont tedde sig som en obetydlig landsortsstad. Men bakom vad som kan te sig som en malplacerad kejsarideologi finns ett element av nationell stolthet och en vilja att markera sitt oberoende som är desto lättare att förstå.

Att Trapezunt blev en del av det Osmanska riket betydde inte att den grekiska kulturens dominans upphörde; det gjorde den först 1922, och det var som bekant ingalunda resultatet av en historisk nödvändighet. Orsakerna till denna överraskande seghet hos det grekiska Pontos, isolerat på den smala kustremsan nedanför de "Pontiska alperna", har utretts av det bysantinska Trapezunts främste historiker i nutiden, A. Bryer. I en fascinerande studie[1] har han bl.a. pekat på att skillnaderna mellan kusten och inlandet i fråga om klimat och naturförhållanden hindrade att trakten blev föremål för konkurrens mellan grekerna, som var bofasta jordbrukare, och turkarna, som var boskapsskötande nomader. Längs kusten saknas nämligen de vidsträckta, öppna betesmarker som nomaderna behöver, och kustlandet skils från det anatoliska höglandet av ett tätt skogsbälte som är otillgängligt för nomader med stora boskapshjordar. Denna av naturen betingade arbetsfördelning gjorde att fientliga grannar många gånger var ett betydligt mindre problem för Trapezunt än avlägsna medtävlare på det vitala handelsområdet, exempelvis Genua och Venedig.

För den bysantinska tiden som helhet är de skriftliga källorna för Trapezunts historia mycket knappa. Periodvis flödar de mera rikt, och naturligt nog gäller detta i synnerhet för tiden 1204—1461. Det betyder dock ingalunda att kejsardömet Trapezunts historia är särskilt väl belagd. Snarare gäller motsatsen. Exempelvis står de berättande källor vi har från den epoken i fråga om kvalité och utförlighet mycket långt ifrån den historieskrivning som

[1] A. Bryer, "Greeks and Türkmens: the Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975), s. 113—149.

Trapezunt från öster. Gravyr i J. Pitton de Tournefort, A Voyage into the Levant, 2, *London 1718. Den avsmalnande södra delen av det muromgärdade området (t.v. i bilden) är citadellet med storkomnenernas palats.*

presterades i Konstantinopel under den senbysantinska tiden. Den förste som gjorde ett försök att skriva kejsardömet Trapezunts historia, J. Ph. Fallmerayer, klagade mycket över bristen på källor, och hans efterföljare har haft all anledning att upprepa Fallmerayers beklaganden[2]. Viktiga politiska skeenden är fortfarande oklara för oss och ofta måste vi räkna med att oklarheten kommer att bestå.

[2] J. Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt,* München 1827. Bland senare framställningar kan nämnas den översiktliga W. Miller, *Trebizond, the last Greek Empire,* London 1926 och E. Janssens, *Trébizonde en Colchide,* Bryssel 1969 (med ambition att täcka Trapezunts hela historia från antiken fram till 1900-talet). Nyligen utkom det monumentala arbetet *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* av A. Bryer och D. Winfield (2 vol., Washington D.C. 1985), en bok som innehåller mycket mer än titeln lovar. Den är i första hand en dokumentation (med rikligt bild- och kartmaterial) av monument som nu är stadda i snabb förstörelse, men innehåller också de modernaste diskussionerna av en mängd olika frågor med anknytning till Trapezunts och Pontos' hela historia.

Men det lilla rikets korta historia har ändå haft förmåga att fånga både forskares och andras uppmärksamhet. De avlägsna trakterna kring östra Svarta havet — det antika Kolchis, Medeas hemtrakter och målet för argonauternas sjöresa — har i sig själva ofta visat förmåga att egga människors fantasi. Till detta kommer Trapezunts grannar som bildar en exotisk bakgrund: armenier i söder och sydöst, kaukasier i nordöst, laziska och tzaniska bergsstammar närmast söder- och österut och nomadiserande turkmener strövande över den anatoliska högplatån. Bilden av detta land fick ytterligare färg och doft av att kunna visa upp en furste som utan blygsel kallade sig "kejsare över hela Östern" och som i mån av råd och lägenhet uppträdde omgiven av ett ceremoniel som kunde ha passerat i Konstantinopel. Den politiska bilden av kejsardömet Trapezunt domineras visserligen av sina mörka sidor: maktkamp och inbördeskrig, svaga eller odugliga härskare, ett hovliv i lyx som tärde på knappa tillgångar, oförmåga att hålla samman inför yttre hot. I bildens detaljer (också i språket, den medeltida grekiskan i Pontos) såg Fallmerayer på sitt typiska sätt idel symptom på grekernas degeneration efter antiken. Sant är att färgskalan i denna tavla är dämpad, men det gör inte bilden mindre fascinerande.

Hur ser det knappa källmaterialet ut? Om vi begränsar oss till inhemska skriftliga källor kan vi nämna ett inte överflödande rikt men intressant arkivmaterial från klostret Vazelon[3] som belyser slutet av den storkomnenska perioden (delvis hör det dock hemma i tiden efter 1461). Ett par retoriska skildringar (ekfraser) av staden (den ena skriven av den berömda kardinalen Bessarion[4], som var född i Trapezunt) ger en bild av den yttre miljön som är värdefull trots den brist på konkretion som betingas av genren. Särskilt intressanta (ibland svårtolkade) uppgifter ger den om kejsarpalatset. I fråga om direkt historiografiska texter finns en kort och knapphändig krönika av hovmannen Mikael Panaretos[5], som efter författarens död mot slutet av 1300-talet skarvades på av andra. Den anses ge en pålitlig kronologi.

För övrigt domineras den litterära bilden på ett överraskande

[3] Utgivet av F. J. Uspenskij och V. V. Beneševič, *Vazelonskie akty*, Leningrad 1927. En ny edition förbereds av A. Bryer och N. Panayotakis. Samlingen omfattar 190 dokument som omspänner tiden 1245—1704.

[4] Utg. av Od. Lampsides i *Archeion Pontou* 39 (1984), s. 3—75.

[5] Utg. av Od. Lampsides, *Archeion Pontou* 22 (1958), s. 5—128.

Ett mynt, en asper, präglat i kejsardömet Trapezunt (1204—1461) under kejsar Manuel I (1238—63) — troligen staden Kerasunt. Åtsidan visar kejsaren med hans dop- och dynastinamn på ömse sidor om figuren och myntortssiglum nederst t.v. På frånsidan syns helgonet med sitt epitet (hagios) och namn (Eugenios). Foto Gunnel Jansson RAÄ/SHMM.

sätt av hagiografiska texter. Deras föremål är en för övrigt tämligen okänd martyrkvartett med de välklingande namnen Eugenios, Valerianos, Kanidios och Akylas. Eugenios är den självklara huvudpersonen. I den mån hans tre kamrater alls uppträder, får de i regel nöja sig med att assistera sin ledare i hans olika heliga värv. Ganska tidigt tycks Eugenios ha blivit sin hemstads speciella skyddspatron[6]. På motsvarande sätt hade Sinope (Sinop) på kusten längre västerut sin S:t Fokas och Rizaion (Rize) ett stycke österut sin S:t Orentios. Men Eugenios hade större tur än Fokas och Orentios, som tycks ha förblivit obetydliga lokala helgon och vilkas kult är relativt eller (i Orentios' fall) mycket svagt dokumenterad. Ty när Trapezunt blev ett eget rike befordrade storkomnenerna Eugenios till officiellt nationalhelgon. Hans kult (som vid det laget tycks ha förlorat mycket av sin tidigare popularitet) fick aktivt stöd av kejsarhuset. Och Eugenios fick en viktig funktion i den mest spridda formen av kejserlig propaganda genom att hans bild präglades på storkomnenernas mynt.

[6] Den tidigare delen av eugenioskultens historia har studerats av Bernadette Martin-Hisard i hennes uppsats "Trébizonde et le culte de saint Eugène (6e—11e s.)", *Revue des études Arméniennes* 14 (1980), s. 309—343. I nr 15 (1981), s. 115—185 av samma tidskrift publicerade Martin-Hisard dels en outgiven martyrpassion om Eugenios och hans kamrater (med fransk övers.), dels en översättning till franska av en armenisk parallelltext: "Les textes anonymes grec et arménien de la Passion d'Eugène, Valérien, Canidios et Akylas de Trébizonde".

Som så ofta är fallet med de skriftliga dokumenten om martyrer, innehåller Eugenios' och hans kamraters dossier två slags texter: dels de som beskriver helgonens passionshistoria (som i detta fall sägs ha utspelats omkring år 300, under kejsar Diocletianus), dels en rad berättelser om underverk som helgonen uppges ha utfört efter sin död. Den förra kategorin kan vi i stort sett lämna åsido här. Det är i den senare vi träffar på dokument som är särskilt intressanta i detta sammanhang. Låt oss till att börja med göra en hastig överblick över dessa brokiga texter.

De äldsta Eugenios-miraklerna[7], i varje fall om man ser till den form i vilken de föreligger för oss, finns i en liten samling av tio berättelser, jämte prolog och epilog, som kanske kom till mot slutet av 1020-talet. Författaren var född i Trapezunt (mellan 1006 och 1013) och hette Johannes Xifilinos. Han blev så småningom en berömd man i det Bysantinska riket, som juridikprofessor, antiplatonsk filosof, patriark av Konstantinopel (Johannes VIII, 1064—1075) och vän till den ännu mer berömde Mikael Psellos. Sina mirakelberättelser har han av allt att döma redigerat medan han fortfarande bodde kvar i hemstaden, d.v.s. som helt ung, och samlingen är säkert menad som en pendang till ett annat arbete av den begåvade ynglingen: en modern bearbetning av Eugenios' passionshistoria. Tillsammans bildar de två ganska anspråkslösa styckena en naturlig enhet som belyser Eugenios' verksamhet ur alla viktiga aspekter. Xifilinos säger uttryckligen att de mirakler han berättar har hänt i hans egen samtid, vilket med tanke på hans sannolika ungdom ger en ganske snäv tidsram. För den storkomnenska perioden, som ju börjar nästan 200 år senare, har Xifilinos' arbeten ingen betydelse annat än som jämförelse- och bakgrundsmaterial.

För de övriga mirakelsamlingarna (det rör sig om två stycken jämte ett slags kort appendix) är den kronologiska bilden mer komplicerad. Visserligen kan de i sin nuvarande form dateras ganska väl. De tillkom förmodligen under andra hälften av 1360-talet, säkert efter 1365, och som författare anges Johannes Lazaropoulos, metropolit av Trapezunt under namnet Josef åren 1365—1367. Några avsnitt är uppenbarligen helt nyskrivna, men till stora delar byggde Lazaropoulos på ett mycket äldre material.

[7] Alla texter om Eugenios' mirakler (samt ytterligare några dokument) gavs ut av A. Papadopoulos-Kerameus i volymen *Fontes historiae imperii Trapezuntini*, I, S:t Petersburg 1897 (någon ytterligare volym utkom aldrig).

I ett enstaka fall tycks miraklerna avspegla den senantika perioden (c:a 500). I övrigt är det material från två tidsavsnitt som dominerar: den medelbysantinska tiden, framför allt från senare delen av 800-talet fram till senare delen av 1000-talet, samt kejsardömet Trapezunts epok.

I förhållande till detta material var Lazaropoulos' roll redaktörens eller utgivarens, även om graden av hans egen aktivitet av allt att döma var mycket skiftande. Ibland har man intrycket att han utan betänkligheter manipulerade sitt material genom att ändra detaljer och göra strykningar eller tillägg, och att han gjorde detta i alldeles speciella avsikter. Att reda ut var gränserna för Lazaropoulos' ansvar går hör till de intressantaste problemen med dessa texter. Själv ger han bara vid några få tillfällen klara, direkta uttryck för sina egna intressen och konkreta bilder ur sitt eget liv. Till de senare hör skildringen av hur han efter en tid av landsflykt i Konstantinopel i samband med inbördeskrigen i Trapezunt på 1330- och 40-talet återvände hem tillsammans med den blivande kejsaren Alexios III — då (år 1349) fortfarande en pojke på elva år — och hans mor och några andra närstående personer.

Till uttrycken för författarens personliga intressen hör, överraskande nog, några utförliga och sakligt inte särskilt väl motiverade skildringar av kulinariska upplevelser i olika sammanhang. I ett par fall är det egna upplevelser Lazaropoulos berättar om, i ett annat är det fråga om en njutningsfylld beskrivning av alla de läckerheter som S:t Eugenios avstod ifrån för att i stället vinna sin martyrkrans. Lazaropoulos öser vältaligt beröm över Eugenios' asketiska ideal, och att han själv tydligt nog stod främmande inför dem behöver inte göra hans beundran mindre uppriktig, kanske snarare motsatsen. För vår del kan vi enbart vara glada för de inblickar i tidens mer lyxbetonade matvanor som Lazaropoulos ger. Här ett urval ur hans listor på läckerheter: vitt bröd, med och utan sesamfrö, honungskakor, harstek, rådjurskött och annat vilt, tupp och annan fågel, färsk fisk eller — på vintern när fiske på Svarta havet var omöjligt — insaltad fisk från Khazarien, vidare inlagda grönsaker och som dryck till detta blommigt vin serverat i kärl av guld och andra dyrbara material. Lazaropoulos bekänner att han inför sådana delikatesser lät sig förledas att bli sin hälsas förrädare.

Osäkerheten om hur mycket i dessa texter som är Lazaropoulos'

eget verk gör det naturligtvis omöjligt att fälla några omdömen om honom som författare. En sak man säkert kan säga är att hans känsla för en sammanhållen litterär komposition var svag. Det är lätt att stå frågande inför den egendomliga blandning av korta episoder av underverk, episkt brett utförda skildringar av krigiska dåd och resumébetonade referat av kröniketexter som han bjuder på. Samtidigt har detta ohämmade försök att föra samman de skilda källorna under ett gemensamt tema — mirakelmannen Eugenios' välgärningar mot sin hemstad — en ovanlig charm. Det fascinerande och ibland förbryllande rika innehållet försonar lätt läsaren med de formella egendomligheterna. Att Lazaropoulos tycks ha varit lika fördomsfri i fråga om behandlingen av sina källor som i fråga om valet av dem kryddar hans texter med ett svårfångat subjektivt drag.

Det säger sig självt att dessa texter, som tillsammans inte fyller mer än c:a hundra trycksidor, inte kan ge annat än en fragmentarisk bild av förhållandena i det Trapezunt där de kom till. Deras perspektiv är ju i princip mycket snävt, även om det i praktiken, i varje fall när det gäller Lazaropoulos' samlingar, ibland vidgas på ett oväntat sätt. Även om Xifilinos' och Lazaropoulos' samlingar sinsemellan visar stora olikheter uppvisar de flera av de egenskaper som ofta utmärker genren mirakler: De ger inblickar i ett problemfyllt vardagsliv som annars sällan eller aldrig finns dokumenterat i litteraturen. För att få vara huvudperson i ett mirakel krävs ingen hög social rang och ingen maktställning. De människor som uppträder där gör det ju som föremål för helgonens kraftgärningar, inte på grund av sin egen betydelse i världen. Författarna brukar inte rygga tillbaka för drastisk realism i sina skildringar av t.ex. sjukdomar och andra former av mänsklig nöd. Däremot kan man inte vänta sig att sådant som sociala, ekonomiska och politiska förhållanden eller den yttre miljön i sig själva behandlas som intressanta företeelser i texter av detta slag. Dessa begränsningar gäller mindre för Lazaropoulos' arbeten än för Xifilinos', och tillsammans gör de det möjligt att få en relativt mångsidig orientering om martyren Eugenios' miljö. Den självklara utgångspunkten måste bli martyrens egen kyrka i Trapezunt, platsen för hans grav och därmed centrum för hans kult.

S:t Eugenios' kyrka finns fortfarande kvar i Trabzon, nu som moské med namnet Yeni Cuma Camii. Den ligger på en kulle strax öster om den långsmala gamla stadens södra spets, där cita-

Trapezunt med S:t Eugenios-kyrkan i förgrunden. Ur Bryer & Winfield, 2, 1985.

dellet är beläget. Den är skild från det befästa området av vad som under medeltiden kallades S:t Georgs ravin. Kyrkans byggnadshistoria är inte helt klarlagd. Vad vi säkert kan säga är att det senast i början på 600-talet fanns en kyrka där Eugenios' reliker förvarades. Tack vare en donation av kejsar Basileios II år 1021—22 utsmyckades den och blev kanske föremål för en viss ombyggnad. Omkring 1291 skedde en större ombyggnad och efter 1340 ytterligare en, denna gång efter en brand vars omfattning det är svårt att få någon säker bild av[8]. De dyrbaraste inventarierna var naturligtvis Eugenios' reliker som fanns i en grav i kryptan. Till dem hörde martyrens huvud och hans efterlämnade processionskors. Dessa båda togs vid behov ut ur kyrkan, t.ex. för att föras i procession på helgonets festdag eller i tider av krig och annan nöd.

[8] Kyrkans byggnadshistoria har utretts, så långt det går, av Bryer & Winfield, *a.a.*, s. 222—224.

I anslutning till kyrkan låg Eugenios' kloster. Munkarna där hade ansvar för den praktiska skötseln av helgedomen och för att helgonets fest, den 21 januari, högtidlighölls med omsorg. En faktor som var väsentlig i dessa sammanhang var ekonomin, och just de ekonomiska aspekterna genomsyrar de mirakler som Lazaropoulos redigerade. I Xifilinos' samling saknas detta drag helt, en skillnad som antagligen till största delen beror på de två författarnas olika perspektiv. Xifilinos representerar den fromma allmänhet som sökte hjälp hos den undergörande martyren; Lazaropoulos däremot såg saken ur klostrets synpunkt, och stora delar av det material han bearbetade hade kommit till i klostret och förvarades där.

Medvetandet om ekonomins betydelse tar sig olika uttryck. Ett av de krassaste är sättet att inkräva votivgåvor. Gång på gång kan vi läsa om hur det går för människor som lovat skänka Eugenios något värdefullt föremål om de får hjälp av honom men sedan glömmer sitt löfte. Det lindrigaste de har att vänta är ett återfall i sin sjukdom eller att den visar sig vara botad bara till hälften. I svårare fall riskerar de att inte bara bli sjuka på nytt utan dessutom att bli handgripligen tuktade av Eugenios och hans hårdföra kamrater. Vad vi skulle kalla misshandel — eller hot därom — förekommer gång på gång. Att martyrerna var föga samvetsömma inför bruket av fysiskt våld är kanske naturligt med tanke på deras bakgrund. Tre av dem hade ju varit soldater i den romerska armén, medan den fjärde hade varit bonde i det vilda Chaldia. Det är svårt att värja sig mot intrycket att underverken var den vara som klostret kunde tillhandahålla och begärde skälig ersättning för. I berättelser om tidigare under fick de hjälpsökande en övertydlig varning om vad som kunde hända om betalningen uteblev.

Mer sympati kan en modern läsare känna inför skildringarna av den möda som krävdes för att förse klostret med förråd av spannmål och andra jordbruksprodukter. Åtminstone sedan de sista decennierna av 800-talet berodde en stor del av försörjningen på leveranser från trakten kring Bayburt på anatoliska högslätten sydöst om Trapezunt (staden är känd bl.a. för sitt citadell, ett imponerande men dystert byggnadsverk från 1200-talets första decennier). Detta förutsatte arbetsamma och farliga transporter över de berg som skiljer högplatån från den kustremsa där Trapezunt ligger, i en trakt som dessutom är ökänd för sina häftiga

Citadellet i Bayburt, daterat till ca. 1225 och byggt av Muğith al-Din Tugrilşah, emir av Erzurum. Emiren har av somliga identifierats med den "sultan" som Andronikos Gidos besegrade med S:t Eugenios' hjälp. Denna seger skulle kunna förklara att citadellet innehåller rester av en kristen kyrka med tydliga trapezuntinska drag. Ur Bryer & Winfield, 2, 1985.

regnoväder. Man kan lätt föreställa sig att ingripanden av ett skyddshelgon kunde behövas under sådana förhållanden, och ibland fanns också Eugenios tillhands i nödens stund.

Så var t.ex. fallet när munkarna Orestes och Matthaios, troligen någon gång på 900-talet, skickades av sin abbot för att köpa lampor till Eugenios' fest i trakten av floden Fasis (nuv. Rioni, Georgien), som var känd just för sin glastillverkning. Hemresan därifrån skulle gå över Bayburt, där bröderna skulle passa på att ta in den skörd som tillhörde klostret, tröska den och lägga in den i sädesmagasinen. När detta var gjort (munkarna hade då varit borta i två månader) började de hemresan med sin last av glaslampor. I bergen överraskades de av en snöstorm som tvang dem att söka sig en skyddad plats och stanna där så länge ovädret varade. De hölls instängda där december månad ut. Då bad de äntligen Eugenios om hjälp, vilket de också fick, och efter några

få dagars vandring var de tillbaka i Trapezunt. Man får anta att lamporna kunde användas som planerat vid Eugenios' fest den 21 januari.

Bayburt hade en till största delen armenisk befolkning och staden behöll sin övervägande kristna karaktär länge efter det att den börjat administreras av de seldjukiska emirerna av Erzurum. Uppenbarligen hade Eugenios' kloster gott om armeniska kontakter. I ett av sina mirakel talar Eugenios själv armeniska, för övrigt till stor förvåning för de inblandade. Man får i själva verket intrycket att jordegendomarna kring Bayburt i varje fall från början hade tillhört personer i klostret som deras privata egendom. Personliga band framhävs flera gånger i dessa sammanhang. En gång, exempelvis, när man firar Eugenios' fest, är som vanligt en stor skara människor från Bayburt närvarande. Av dem är somliga nära släkt med abboten Antonios. Vid ett senare tillfälle reser en annan abbot, Efraim, till Bayburt tillsammans med några män. När de rastar på ett ställe där det växer gott om träd, bryter männen vidjor för att ta med till "vännerna i Bayburt" där träd inte växer; en särskilt vacker gren reserveras för biskopen i staden.

Man kan fråga sig om inte dessa armeniska förbindelser utgjorde ett problem för Eugenios' kloster, nämligen på det konfessionella planet. Armenierna var ju monofysiter. Den nyss nämnde Johannes Xifilinos skall tillsammans med kejsar Konstantin X ha försökt omvända dem till den ortodoxa läran, och ett av de äldsta mirakler som Lazaropoulos återger vittnar om att motsättningen var levande. Det berättas där hur martyren avslöjade, att lik av just monofysiter från den gamla armeniska staden Keltzene (nuv. Erzincan) var begravda på klosterområdet och såg till att de skaffades därifrån. Jag har inget svar på frågan utan kan bara konstatera att den armeniska förbindelsen fanns där, åtminstone under en viss period, och att den också markerades utan förbehåll i dokumenten om Eugenios.

Man har antagit, rimligt nog, att det blev svårt för Eugenios' kloster att upprätthålla kontakten med Bayburt sedan seldjukerna från 1070-talet börjat ta kontrollen över Mindre Asien (om de någonsin kontrollerade Trapezunt är osäkert, och det var i så fall bara för en kort tid). I någon mån tycks man ha lyckats skaffa ersättning för den förlorade försörjningskällan i form av jordegendomar på närmare håll, kanske särskilt i Matzouka, den

långsmala dalgång som sträcker sig längs floden Pyxites (turk. Değirmen Dere) från Trapezunt söder ut. Vi får t.ex. veta att klostret hade en egendom i Sachnoe vid själva flodstranden. En munk skötte gården och råkade en gång illa ut när klostrets skattmästare kom för att kräva in vad som tycks vara ett slags arrende. Då munken inte hade några pengar, blev han kastad i fängelse och släpptes inte förrän prästen i Sachnoe löste ut honom i utbyte mot en dyrbar klädnad.

Man hade också "under många år" en överenskommelse med S:t Georgs kloster i det mer avlägsna Chereiana (nuv. Şiran) i sydväst, som gick ut på att Eugenios' kloster varje vår fick en leverans av smör och ost därifrån. Kanske också denna förbindelse hade en rent personlig bakgrund, för vi får veta att abbotarna i de båda klostren under en period var kusiner. Också här övervakade Eugenios strängt att förpliktelserna sköttes till punkt och pricka. Chereiana drabbades en gång av en så svår torka, att grödorna blev förstörda och boskapen dog av brist på foder. Munkarna där intalade sig att deras bröder i Trapezunt skulle låta den besvärliga situationen ursäkta, att de själva åt upp den ost som egentligen var avsedd för Eugenios' kloster. Men detta var fåfänga förhoppningar. Knappt hade abboten, som hette Meletios, ställt fram osten på bordet förrän han blev förlamad i hela högra sidan, och samtidigt visade sig osten plötsligt vara full av mask. Meletios förblev lam i ett helt år, d.v.s. till dess att nästa sändning av smör och ost levererades. Efter en så omänsklig bestraffning kunde man kanske räkna med att munkarna i Chereiana hellre svalt än försummade sina förpliktelser mot Eugeniosklostret. Man föreställer sig att ett sådant helgon måste ha väckt blandade känslor utanför sina egna klostermurar.

Man får intrycket att förlusterna av en pålitlig ekonomisk bas på 1000-talet aldrig helt gick att reparera. Mycket tyder på att Eugenios' kloster och kult också bildligt talat förlorade mark under den följande tiden. När storkomnenerna gjorde Eugenios till sin skyddspatron var det av allt att döma ett försök att gjuta liv i en kult som förlorat sin folkliga bas. Man måste alltså säga att det ekonomiska sinne, för att inte säga den girighet, som enligt Lazaropoulus' vittnesbörd präglade Eugeniosklostret under dess glansperiod — och kanske lika mycket under hans egen tid — byggde på en riktig instinkt: utan materiella tillgångar kan inte ens ett helgon försörja sitt hus.

Hur dessa problem var lösta under den storkomnenska tiden säger Lazaropoulos ingenting bestämt om. Man måste anta att den officiella skyddspatronens kloster fick ett visst ekonomiskt stöd från högsta ort. Men en egendomlig historia som Lazaropoulos berättar antyder att man också prövade en helt annan lösning. Det är visserligen omöjligt att vara säker på dateringen av episoden i fråga. Det rör sig om ett händelseförlopp som kort sagt består i att Eugenios genom några uppenbarelser avslöjar datum för sin födelsedag och begär att man från klostrets sida skall börja högtidlighålla denna på samma sätt som man tidigare har firat hans dödsdag. Den senare inföll 21 januari medan datum för den nya festen skulle vara den 24 juni. Under gynnsamma omständigheter lockar en mässa i samband med någon viktigare helgonfest en stor publik. I Trapezunt föreligger sällan några gynnsamma omständigheter den 21 januari: den tiden på året är förbindelserna med omvärlden normalt starkt begränsade av snö och kyla till lands och storm till sjöss. Situationen den 24 juni är naturligtvis helt annorlunda. Också ett annat faktum bidrar till att detta datum är fördelaktigt. Det är ju Johannes Döparens dag, och just i Pontos hade den blivit något av en speciell nationalhelg.

Det är, som sagt, svårt att datera denna nyordning. Enligt texten skedde Eugenios' uppenbarelser på 880-talet, men det är något egendomligt med denna uppgift. Vi får nämligen veta att den nya festen visserligen inrättades, trots motstånd från olika personer och en svårförklarlig senfärdighet från andra. Men under seldjukkrigen på 1000-talet glömdes den bort (i och för sig ingenting orimligt med tanke på de kaotiska förhållanden som tidvis måste ha rått — men varför var det inte festen den 21 januari som blev bortglömd?) och återupptäcktes inte förrän storkomnenen Alexios II, som varit Lazaropoulos' beskyddare före landsflykten, fick dokumenten om festen (vilket framför allt borde betyda just den text som Lazaropoulos återger) förevisade för sig av en munk i Eugenios' kloster. Att Alexios fick intresse för dessa dokument berodde enligt författaren på att han med Eugenios' hjälp just hade lyckats döda en drake som gjorde karavanvägen till Trapezunt söderifrån osäker. Det ligger nära till hands att tro att denna mystiska berättelse i själva verket avspeglar ett försök att göra Trapezunt, och särskilt Eugenios' kloster där, till ett vallfartsmål vid en lämpligare tidpunkt på året än den som redan stod till förfogande för ändamålet. Och vare sig man antar att en tradition

från 800-talet låg därbakom eller inte, var det under 1300-talet som försöket genomfördes med verklig energi.

I vad mån eugenioskultens tillskyndare på 1300-talet kunde bygga på någon bas av folklig fromhet är, som jag redan antytt, tvivelaktigt. Det framgår också mycket tydligt av Lazaropoulos' texter att det i mirakelverksamheten har skett en förskjutning av tyngdpunkten från de små människorna till de mäktiga, från vardagens triviala problem till frågor om rikets säkerhet. Denna förskjutning har även markerats s.a.s. retroaktivt. Lazaropoulos berättar en episod där kejsar Basileios II är huvudperson och som kan dateras till 1021—22. Trapezunt var då huvudstad i den bysantinska militärprovinsen Chaldia och därmed naturlig bas för kejsarens fälttåg mot de georgiska furstendömena i Kaukasus. Kring den har han fogat en ram som består av en sammanfattning av den "Makedonska ättens" hela historia från 800-talet fram till Basileios själv. Denna torra framställning har ingen annan funktion än att lyfta upp Eugenios' verksamhet också i det förgångna från den privata och folkliga sfären till den offentliga, där det är maktens representanter som dominerar scenen.

Den verkliga höjdpunkten i denna utveckling inträffade 1349, då den 11-årige storkomnenen Alexios III kröntes i Eugeniokyrkan. Detta var en extraordinär händelse, eftersom Trapezunt hade en kröningskyrka som var speciellt utformad för detta ändamål. Det var stadens katedral, den s.k. Theotokos Chrysokefalos, "Guds moder med gyllene huvud", som fortfarande finns kvar (med namnet Fatih eller Ordu eller Büyük Camii) innanför murarna kring "mellersta staden". Ganska snart efter 1204 tycks denna kyrka ha byggts om och då fått några nya element som egentligen hör hemma i den tidigbysantinska kyrkoarkitekturen[9]. Det är detaljer som enklast kan förklaras med sin funktion i samband med kejsarkröningen och som alltså passar väl in i den arkaiserande ram som storkomnenerna ville omge sig med. Lazaropoulos berättar att kyrkan ägde en praktfull evangeliebok som storkomnenen Andronikos Gidos donerat på 1220-talet i samband med en seger över sultanen. En sådan bok var ett viktigt inven-

[9] Se Bryer & Winfield, *a.a.*, s. 238—243. Vad som kom till vid ombyggnaden var ett *metatorion*, ett litet rum där kejsaren iklädde sig kröningsskruden, gallerier där han visade upp sig för menigheten och mottog deras acklamationer, och sannolikt en *ambon*, en centralt placerad tribun på vilken själva kröningen ägde rum.

Storkomnenen Alexios III omgiven av sin mor Irene och sin hustru Theodora. Gravyr av Charles Texier (efter 1839) efter en målning på yttervägen till nunneklostret Panagia Theoskepastos' kyrka i Trapezunt. Målningen överkalkades och ersattes med en ny 1843. Trots sitt förvanskade skick på Texiers bild (arrangemanget av figurerna är ändrat, inskrifterna fel återgivna m.m.) ger den en uppfattning om det praktfulla hovceremoniel som hjälpte till att underbygga storkomnenernas anspråk på makt och värdighet.

tarium vid en kröning. Gidos bidrog ytterligare till kyrkans utsmyckning genom att skänka pärlor och ädelstenar avsedda för Marias ikon där, en bild som antagligen hade gett kyrkan dess smeknamn. Att Alexios III — eller snarare männen och kvinnorna i hans omgivning — övergav denna traditionsmättade miljö till förmån för Eugenios' kyrka måste alltså betraktas som en kraftig markering av att det fanns speciella band mellan Eugenios och det gamla kejsarhuset, som efter långa år av exil under inbördeskrigen återkom till Trapezunts tron 1349. Som legitimitetssymbol hade storkomnenernas skyddshelgon långt ifrån spelat ut sin roll.

Lazaropoulos ger en mycket konkret skildring av hur Eugenios' fest firades första gången under 1300-talet, ett tillfälle som kanske kan dateras till c:a 1315. Kejsaren — Alexios II, farfar till Laza-

ropoulos' skyddsling Alexios III — bekostade vad som i bokstavligaste mening kan kallas kalaset, och till festen var Trapezunts främsta män inbjudna. Bland dem fanns Konstantin Loukites, född i Konstantinopel och där lärjunge till en av tidens mest kända retorer, Theodoros Hyrtakenos. Loukites var verksam som hög ämbetsman i Trapezunt, där han bar titlarna *protonotarios* och *protovestiarios*. Med på festen fanns också den mer kände Gregorios Chioniades. Han var sedan 1305 ortodox biskop i Tabriz i Iran som då styrdes av de mongoliska s.k. ilkhanerna. Denna post tycks ha betytt en tillvaro full av strapatser[10], men den gjorde det också möjligt för Chioniades att lära sig persiska och lägga grunden till den astronomiska bildning för vilken han har blivit berömd. Vid det här tillfället lämnade de bildade herrarna var sitt litterärt bidrag. Loukites hade skrivit ett retoriskt lovtal över Eugenios som fortfarande finns med i dennes dossier[11], medan Chioniades bidrog med en hymn för den nya festen. Den texten har tyvärr gått förlorad — tyvärr, därför att den kanske skulle ha gett ytterligare någon ledtråd till svaret på frågan hur Eugenios' nya fest kom till stånd.

Lazaropoulos gör ganska stor affär av att så bildade män var närvarande vid invigningen av Eugenios' nya fest. Han är därmed troligen en mycket viktig länk i en tradition som vill göra Trapezunt till ett livaktigt intellektuellt centrum, öppet för impulser från både öst och väst. I själva verket måste man ställa sig tvivlande till en sådan föreställning. Som jag redan antytt är det ett faktum att den litterära produktion vi känner från storkomnenernas Trapezunt snarast är mycket fattig. Det är kanske betecknande att den ende historiker därifrån som man för en tid trott sig känna till genom ett kort fragment (Panaretos nämnda krönika är alltför anspråkslös för att författaren skall kunna kallas historiker) har visat sig vara fabricerad av den ökände förfalskaren Konstantin Simonides på 1800-talet. Om resten av det material

[10] Om läget för de kristna där se B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, Leiden 1985, särsk. s. 165 ff.

[11] Skriften gavs ut av Papadopoulos-Kerameus tillsammans med de ovannämnda mirakeltexterna, *a.a.* (not 7 ovan), s. 1—32. Till innehållet är Loukites' text en svårsmält högretorisk version av Eugenios' och hans kamraters martyrium, närmast efter Xifilinos' tidigare bearbetning. Loukites har dock gjort några tillägg, som återspeglar de nationella stämningar som låg bakom försöken att återuppliva eugenioskulten.

man kan anföra inte är förfalskat, är det i alla fall skäligen magert. Vad man med möda kan pressa ur det motsägs ofta av mer ovedersägliga fakta. Så har till exempel Trapezunt rykte om sig att ha varit hemvist för astronomiska och matematiska studier, och man har rentav talat om stadens "akademi" i sådana sammanhang[12]. Men det ryktet är kraftigt överdrivet, vilket visas av så enkla fakta som kompletta misslyckanden att förutsäga solförmörkelser. Chioniades, som man anfört som företrädare för det vetenskapliga livet i staden, tycks bara ha besökt den då och då under sina resor mellan Tabriz och Konstantinopel[13]. Att ett av dessa besök har gjort ett nedslag i litteraturen tyder kanske på att han var en sällsynt representant för den bildade världen snarare än att ha ingått i någon skara av lärda män som var vardagsmat i Trapezunt. Vad ligger bakom föreställningen att Trapezunt skulle ha varit en ort där vetenskaperna blomstrade jämsides med den mer efemära handeln? Kanske snarast en framgångsrikt propagerad ambition från det provinsiella furstendömets sida att också på denna punkt kunna tävla med förebilden Konstantinopel.

Om vi lämnar den lärda sfären ger Lazaropoulos dock indirekt ett mycket intressant spår till det lokala kulturlivet i det medeltida Pontos. Det sker i en episod som på sätt och vis helt dominerar hans mirakelsamlingar, både genom sin längd och genom sin ovanliga karaktär i övrigt. Lazaropoulos berättar där hur Eugenios en gång på 1220-talet räddade Trapezunt från att falla offer för ett angrepp av sultanens samlade armé. Det dramatiska skeendet skildras med en detaljrikedom och konkretion som saknar motstycke i Trapezunts fattiga historieskrivning. Många av de inblandade personerna lär vi känna till namnet. Detsamma gäller ovanligt nog också ett skepp, "Serion", som spelar en viktig roll i inledningen av konflikten, då det på sin väg över Svarta havet, till Trapezunt från Krim, kapas vid kusten intill Sinope. Vi får inblickar i båda sidornas taktiska överväganden, och deras

[12] Längst i den vägen gick antagligen J. B. Papadopoulos, som i inledningen till sin edition av Chioniades' brev (i *Epistemonike epeteris filologikes scholes Thessalonikes* 1 [1927] s. 151—205) försökte sig på en historik över denna akademis historia från 600-talet till medeltidens slut.

[13] Om Chioniades och i någon mån hans kontakter med Trapezunt kan man läsa i en artikel av D. Pingree, "Gregory Chioniades and Palaeologan Astronomy" i *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964), s. 133—160.

trupprörelser beskrivs ibland med stor noggrannhet. Vi får ögonblicksbilder från ett Trapezunt sådant som det själv ville se sig: styrt av en furste som är både modig och from, befolkat av patrioter som kanske är underlägsna till numerären men desto mer framstående i fråga om tapperhet och list. Vi får också en varnande skildring av hur de otrogna under sultanens befäl inte drar sig för att skända en kristen kyrka — Eugenios' egen! — genom att slå läger omkring den medan officerarna skamlöst låter sig underhållas av sina kvinnor inne i själva kyrkan.

Episoden har naturligt nog också använts flitigt av moderna historiker, som dock ibland har haft svårigheter med tolkningen. Texten ger ibland intryck av att vara i dåligt skick på ett sätt som skulle kunna förklaras med att Lazaropoulos' källa inte var väl bevarad. Men det finns detaljer som pekar på att också andra faktorer kan ligga bakom svårigheterna. Jag tänker på vissa egenheter i språket och stilen, som skiljer sig mycket från genomsnittsspråket i de övriga delarna av Lazaropoulos' arbeten. Det är svårt att vara säker på förklaringen till dessa egenheter, men om jag inte tar fel ligger det närmast till hands att förklara dem med hänvisning till en förlaga av poetisk karaktär. Detta behöver inte nödvändigtvis gälla episoden i dess helhet, men i varje fall själva stommen. Där finns drag som man känner igen från episk diktning i stil med Digenes Akritas, och åtminstone delvis stämmer innehållet överens med det intrycket: det är hjältedikten om storkomnenen Andronikos Gidos, som genom egna heroiska bragder, visserligen också tack vare martyrens hjälp, slår stadens fiender på flykten. Man kan tycka att de "hagiografiska" inslagen är ett främmande element i ett sådant sammanhang, men med tanke på Eugenios' speciella roll i Trapezunt behöver inte detta förvåna.

Eugenios' insats för Andronikos är, skulle man kunna säga, hans första stora officiella uppdrag. Det bildar en värdig inledning till hans verksamhet som storkomnenernas speciella skyddspatron, och episoden har självfallet en naturlig plats i Lazaropoulos' mirakelsamling. Men hur kom den till Lazaropoulos' kännedom? Själv tycks han påstå att han fått sin kunskap inte genom historiska böcker utan direkt från ögonvittnen. Om detta betyder att han hört det berättas av dem som "var med", är det uppenbart fel eftersom Lazaropoulos levde ungefär 150 år efter det att händelserna utspelade sig. Kanske man i stället bör uppfatta saken så att det inte var en litterär utan en muntlig tradition som hade

fört historien vidare. När man lyssnade till den, menar kanske Lazaropoulos, var det som att höra ögonvittnena själva berätta.

Hur det än är med den saken, måste man säga att historien om Andronikos Gidos' seger över sultanen är en av pärlorna i det litterära arvet från Trapezunt. Visserligen har en av allt att döma ganska lång instabil tradition gjort att dess lyster har mattats. Till det kommer att Lazaropoulos, som till slut fixerade traditionen, ibland hanterade den oskickligt och delvis utan att riktigt förstå den. Desto bättre förstod han att låta denna historia fylla sin viktiga funktion i det sammanhang där han satte in den: att markera Eugenios' roll som statens och kejsarens beskyddare, att göra honom till symbol för patriotism och nationell stolthet.

ST EUGENIOS, THE CITY PATRON OF TREBIZOND

The Empire of Trebizond was one of those small provincial principalities which rose in different parts of the Byzantine Empire after the capture of Constantinople by the Crusaders in 1204. It was incorporated into the Ottoman Empire in 1461, but the Greek cultural dominance in the surrounding parts of the Pontos prevailed until the exchange of populations in 1922. Among the poor sources for the history of Trebizond a remarkable place is occupied by the hagiographic dossier of its city patron, St Eugenios. His cult is first recorded in the 6th c. After a period of decline in the 11th—12th c. the rulers of the little Empire, the Grand Komnenoi, made an attempt to restore his earlier popularity by making him the national saint of their state. This attempt was given special emphasis when, probably in the 1360s, a collection of miracles was compiled, re-written and edited with the addition of some new material by John Lazaropoulos, metropolitan of Trebizond 1365—67.

This paper illustrates some aspects of the activities of St Eugenios that seem especially striking. On the one hand there is his role as lord of his own monastery. A recurring theme here is the problem of an economy dependent on gifts from the faithful in return for miracles worked by the saint and agricultural products provided from holdings in the inland. On the other hand there is Eugenios' role as the official patron of the state at a time when he seems already to have lost the support of a genuinely popular devotion. To Lazaropoulos the latter aspect was the most important one, and his approach to it, permeated by nationalistic and patriotic tendencies, as well as his choice and use of sources, are interesting and unusual in a hagiographic context.

JITKA ZAMRAZILOVÁ-WELTMAN

Turkisk litteratur. En översikt.

Artikelns syfte är att i en mycket förenklad och komprimerad form belysa allmänna drag inom den turkiska (Turkiets) litteraturens utveckling mot en bakgrund av andra turkiska folks litterära produktion.

Den äldsta turkiska statsenhet vi känner till är det nomadiska rike (kaganat) av *kök-türk* (blåturkar eller himmelsturkar) som hade sitt centrum i Mongoliet under 500—700-talet. Dessa turkar har lämnat efter sig omfattande gravinskrifter i runor. Liknande inskrifter har också efterlämnats av kirgiser i Centralasien. En av de första som uppmärksammade dessa var svensken Ph. J. von Strahlenberg under 1720-talet. Runorna tolkades 1893 av den danske turkologen V. Thomsen.

Några forskare uppfattar dessa fornturkiska inskrifter som litterära verk, t.o.m. poesi. I varje fall speglar de tidens rika orala epik — en tradition som vidareutvecklats hos de flesta turkiska folk ända in till våra dagar.

Av fornturkarnas litteratur finns mycket lite bevarat. (Mahmud från Kashgar anför t.ex. i sitt lingvistiska verk från 1000-talet ett flertal turkiska verser.) Vi vet att poesin hade syllabisk meter och var grundad på allitteration och assonans. Strofer-

Artikeln är grundad på ett föredrag som hölls den 29 januari 1987 inom Lunds universitets "Program för Mellanöstern- och Nordafrikastudier".
Viktigare källor: A. Bombaci, *Histoire de la littérature turque* (Paris 1968); T. S. Halman, ed., Turkey: From Empire to Nation, *Review of National Literatures*, Vol. IV, 1973: 1 (Spring); *Dictionary of Oriental Literatures*, Vol. 3 (London 1974); *Philologiae Turcicae Fundamenta*, 2 (Wiesbaden 1964).

En kort översikt på svenska av Stig Wikander ingår i *Utomeuropeiska litteraturer*. (Bonniers allmänna litteraturhistoria.) Stockholm 1966, s. 279—292.

na var fyrradiga. De episka verken hade en relativt ledig versform eller var en blandning av vers och prosa, vilket fortfarande är ett typiskt drag inom epiken hos många turkiska folk. Slut- och inrim utvecklades som resultat av den grammatiska strukturen. De litterära verken levde vidare hos folket eller de professionella skalderna genom muntlig tradition.

Fornturkarna var shamanister och animister. Ujgurerna accepterade för en tid buddhism, manikeism eller nestorianism och översatte religiösa texter till sitt språk. Men fr.o.m. 900-talet började islamiseringen, och så småningom blev nästan alla turkiska folk muslimer.

Islamisering

Islamiseringen medförde inträde i den islamiska kulturkretsen med dess inflytande. För litteraturen blev det avgörande. Hittills hade det inte funnits någon större skillnad mellan den nomadiska överklassens muntliga tradition och den hos folket. Även språket hade de gemensamt. Fr.o.m. 1000-talet uppstod en litterär tradition för de bildade, för överklassen, skriven med arabisk skrift. Poesin skrevs enligt arabiska och persiska principer, d.v.s. enligt kvantiterande meter, *aruz*. Men fornturkiska traditioner levde vidare hos den breda befolkningen. Kvantiterande meter var inte lämplig för turkiskan, som i stor utsträckning saknar långa vokaler. Därför måste språket först absorbera mängder av arabiska och persiska lånord. Denna process skulle bli typisk för alla turkiska skriftspråk som tjagataiska och azeri; i Osmanska riket utvecklades en hybridspråkblandning: skriftspråket osmanska (osmanlıca), obegripligt för en obildad turk.

Den nya diktningen kännetecknas av tvåradiga verser — lyrisk *gazel* och panegyrisk *kaside*, båda med genomgående rim. *Mesnevi* var en längre versform, med parrim, didaktisk eller episk med romantiska drag. Poeterna förde ihop sina dikter till samlingar — divaner. Därför kallas verk från den islamiska epoken för *divan*-litteratur. (Prosa hade en mindre viktig ställning jämfört med poesin.) Det äldsta verket inom turkisk divan-litteratur är mesnevin *Kutadghu bilik* (Kunskapen att vara lycklig) från 1069, av YUSUF från Balasaghun i Turkestan.

Djalāluddīn Rūmī och Yunus Emre

Under 1000-talet erövrade en oghuzisk stam, seldjukerna, Persien och en del av Anatolien, där Konya blev huvudstaden. Trots att seldjukerna var turkar, blev deras hov snart perserinfluerat och persiskan blev deras skriftspråk. Den store persiske mystikern, poeten Djalāluddīn Rūmī (Mevlānā, 1207—1273) levde i Konya. Hans son SULTAN VELED efterlämnade några dikter på turkiska, liksom några få turkiska dikter av andra samtida poeter även finns bevarade.

Dervischerna skapade poesi på turkiska med syfte att sprida och propagera för islamiska värderingar, ofta i förbindelse med de oghuziska erövringsstyrkorna. Det berättades legender om islamiska kämpar, legender som ännu lever kvar i form av folkböcker — *Danişmendname, Battalname* o.s.v.

Då, just i början av den nationella turkiska litteraturen, dyker en av de allra största gestalterna upp: YUNUS EMRE (ca 1250—1320/21). Han var dervisch och levde i den anatoliska provinsen. Han var panteist och humanist, en mystiker oerhört tolerant mot alla religioner och folk. Han diktade konstnärligt kraftfulla verser i form av gazel, dock så nära folklig diktning att de i många fall kan uppfattas som sådan. Även hans språk var ren turkiska. Vid hans tid hade skillnaden mellan de två litterära skikten ännu inte hunnit bli tydligt märkbar. Tack vare det är Yunus Emres verk i dag lika levande och älskat i Turkiet som under hans egen tid, medan verk av de stora "klassiska" poeterna från betydligt senare tid nu är oläsbara. Yunus Emre kan anses vara grundläggaren till turkisk mystisk poesi — både inom divan- och folklitteraturen. Översättningsprov har lämnats av Johannes Kolmodin i Istanbulinstitutets *Meddelanden* 1/1976.

Den förklassiska perioden

Under tiden fortsatte oghuziska nomadstammar, som kallade sig turkmener, att strömma in i Anatolien. Efter ett mongoliskt angrepp störtade den seldjukiska centralmakten samman. I slutet av 1200-talet bildades i stället en rad turkmenska furstendömen (beylik). De höll till en början fast vid turkiska halvnomadiska traditioner och turkiska förblev deras skrift- och hovspråk. Även om furstarna inte helt förkastade den folkliga traditionen, stödde de främst den divan-litteratur som började blomstra särskilt vid

hovet Germiyan i Kütahya och hos osmanerna i Bursa samt senare i Edirne.. Skedet före Istanbuls erövring år 1453 brukar betecknas som den turkiska litteraturens förklassiska period, ibland också den gammalosmanska eller anatoliska perioden.

Turkiska poeter började bemästra den främmande verstekniken och den fulla bredden av ämnen: islamisk lära och didaktik, hyllningar till Gud, Profeten eller betydande personer, naturskildringar, metaforisk kärlek; mänsklig kärlek — i lyriken alltid så abstrakt uttryckt att det förblev oklart om föremålet var en man eller kvinna — kunde också tolkas som kärleken till Gud. På samma sätt kunde vindrickande tolkas som uttryck för mystisk extas.

Det översattes mycket från arabiska och persiska, både vers (mesnevi) och prosa, så fritt att det snarast rörde sig om bearbetningar. Inom poesin fanns en omtyckt genre *nazire* — parafraser på andra poeters diktning. *Kırk vezir hikâyesi* (Berättelsen om de fyrtio vesirerna) inledde en rad bearbetningar av arabiska och persiska noveller, vilka i sin tur kan härleda sitt ursprung främst till Indien.

Några turkiska poeter skrev även arabiska och persiska dikter. Arabiska var alltid språket för all vetenskaplig, religiös och juridisk litteratur på prosa.

1400-talets litteratur

Poeten AHMEDÎ (1334—1413) var historieskrivningens grundare. Han författade sin *İskendernâme* (Boken om Alexander den Store) på versformen mesnevi. ŞEYHÎs (1371?—1431?) *Hüsrev ü Şirin*, inspirerad av persiskt stoff, blev förebild för flera senare romantiska mesnevi. Hans *Harnâme* (Åsnans bok) är den äldsta bevarade satiren. SÜLEYMAN ÇELEBI (död 1422) är upphovsman till den berömda mesnevin *Mevlidî Nebî* (Profetens födelse), som man sjunger än idag vid högtidliga tillfällen. KADI BURHANEDDİN (1344—98) och mystikern NESİMI (d. 1404?) diktade på azeri. Kadı Burhaneddin tog med i sin divan flera fyrradiga dikter *tuyuğ*, den enda äktturkiska versformen i divan-litteraturen.

Utifrån oghuziska dialekter formade sig det gammalosmanska språket, ett litterärt språk, som absorberade fler och fler arabiska och persiska lånord. Det skilde sig endast obetydligt från azerispråket (även det oghuziskt) och andra skriftspråk som tjagatais-

ka eller kiptjakiska. Under senare århundraden skulle skillnaden mellan de olika turkiska skriftspråken inte bli så stor att den kunde hindra det kulturella utbytet. Verk, författade på olika turkiska skriftspråk, lästes över hela det turkisktalande området, vilket under långa perioder även innefattade hovkretsarna i Egypten och Persien. En kulturell brytning mellan de olika folken skulle inte inträffa förrän under vårt århundrade, då de flesta turkiska språk slutade att skrivas med arabisk skrift (som dolde skillnader i uttalet), närmade sig respektive talspråk och gick sina egna vägar.

Det osmanska hovet blev en mäktig befrämjare av konst, vetenskap, kultur och utbildning, i synnerhet sedan Murad II blivit sultan 1421. Han blev den förste poeten på tronen. Flera av hans efterföljare skrev också dikter under pseudonym *(mahlas)* och stödde litteraturen. Bland deras personliga vänner fanns poeter. Även under fälttågen omgav sig sultanerna med poeter och vetenskapsmän, främst historiker och geografer.

Sultanerna instiftade en officiell post "*şahnameci*" (hovkrönikör) och titeln "poeternas sultan" för tidens mest framstående poet. Storvesirer och rikets högt uppsatta personer följde sultanernas exempel, utdelade donationer till andliga och kulturella ändamål, stödde litteraturen och skrev dikter. Under divan-litteraturepoken förekom det också några kvinnliga poeter inom överklassen.

Den klassiska epoken

Under den klassiska tiden blomstrade poesin inom stadssamhällets alla klasser. Standarden på utbildningen var rätt hög i städerna och med ett visst kunnande var det inte svårt att dikta. Man hade övervunnit den tekniska svårigheten att konstruera turkisk *aruz*-meter. Det fordrades inte något originellt innehåll. Poesi var i stort sett "variationer på ett givet tema". Det blev högsta mode att skriva dikt. Det gällde att uttrycka sig vackert och elegant, med ett utsökt bildspråk. Autenticitet och att tolka äkta känslor utgjorde snarast undantag. Bland mängder av rätt skicklig men själlös diktning kunde man ändå finna enastående talanger. Men för att bedöma denna vers, är det bäst att undvika att tillämpa våra estetiska kriterier.

Slutmålet var att närma sig de persiska förebilderna så mycket som möjligt. Dessa sökte man hos de äldre Nizāmī, Hāfiz, Salmān-i Savejī, Sa'dī o.s.v., men framför allt hos tidens störste poet Jāmī (död 1492). Men inte bara persiskt inflytande gjorde sig gällande. Vid det timuridiska hovet i Herat verkade då den store statsmannen, vetenskapsmannen och poeten Ali Şir Nevāī (1441—1501). Hans diktning på tjagataiska vann stor anklang hos osmanerna, vare sig det gällde hans gazeller eller det berömda episka verket bestående av fem mesnevi *(hamsa)*.

Målet att fullkomligt behärska persiska former och ämnen kan anses ha nåtts vid den klassiska epokens början inom diktningen hos två framstående lyriker, AHMED PAŞA (d. 1497) och NECATÎ (d. 1509), samt något senare i poesin skriven av ZATÎ (1477—1546), HAYALÎ och andra. Osmansk poesi var inte längre underlägsen persisk; den hade blivit en likvärdig komponent inom den islamiska kretsens litteratur. Då började andra tendenser göra sig märkbara, vilka ännu inte är tillräckligt utforskade. Frågan om turkisk divandiktnings självständighet är omstridd. Många anser den blott vara en imitation av persisk poesi. Men när de tekniska svårigheterna hade övervunnits, fanns det även andra faktorer än språket som gav motstånd mot total underkastelse under persiska mönster.

Delvis berodde de på det geografiska läget, det olikartade kulturarvet och de ständiga kontakterna med väst. Flera av rikets prominenta personer, även inom det kulturella området, var av icke-turkisk och icke-islamisk härkomst. Det persiska strävandet efter absolut abstraktion i poesi var främmande för den turkiska mentaliteten, som är mer individualistisk i sitt poetiska uttryck, mer konkret, med känsla för humor och verklighet med dess lokala kolorit. Det var İSA MESIHÎ (1470?—1512), REVANÎ och TAŞHCALI YAHYA BEY (d. 1582) som införde dylika inslag i sina mesnevi, och många följde efter.

Under 1500-talet levde i Irak en stor poet och lärd man, MEHMED FUZULÎ (ca 1495—1556). Han diktade på azeri och var shiit. Trots detta räknade de sunnitiska osmanerna honom alltid som sin egen älskade poet. Hans lyrik, särskilt gazellerna, och mesnevin *Leylâ ve Mecnûn* intar en speciell plats inom turkisk litteratur. Enkelheten i hans diktning kombinerad med formell skönhet, klarhet och närhet till folkdikt fångade läsare under flera århundraden. Hans dikter påverkade både konst- och folk-

litteraturen samt spelade en viktig roll för litteraturens förnyelse under 1800-talet.

MAHMUD BAKÎ

Osmansk divan-poesi nådde sin kulmen i MAHMUD BAKÎ's verk, som kan sägas avsluta den klassiska perioden. Bakî (1526—1599/1600) levde hela sitt liv i Istanbul. Han kom från fattigt ursprung, men tack vare sin begåvning uppnådde han rikets högsta poster inom juridik och teologi samt titeln "poeternas sultan". Hans divan är liten, men dess betydelse har varit enorm. Hans rykte spred sig över hela den turkiska världen. I vissa avseenden överträffade han även persiska poeter i formfulländning, bildrikedom och mångtydighet samt bildspråkets raffinemang. Hans poesi var helt profan. Han blev en förnyare av det poetiska språket och banbrytare ur flera aspekter. Han införde i lyriken äkta individuella upplevelser (klagosånger vid sin fars död och den personlige vännen, sultan Süleymans bortgång). Hittills hade enstaka verser i en dikt varit enheter i sig, som "pärlor i ett halsband". Bakî införde en viss gradering och ett sammanhang i sina dikter. Han ägnade också uppmärksamhet åt innehållet och inspirerades av den konkreta utompoetiska verkligheten (Istanbul).

Bakîs verk bildar en slags milstolpe: utvecklingsimpulser gavs i två skilda riktningar, vilka togs upp av nästkommande generationer.

Det efterklassiska skedet

En del av den efterklassiska periodens poeter följde Bakî i hans strävan efter formell perfektion och efterhärmade persiska mönster. Men även persisk poesi hade då passerat sin höjdpunkt och hade inget nytt att ge. Denna typ av poesi bestod mest av artificiella ordlekar och stod på gränsen till obegriplighet, överfylld som den var med lånord. Till denna grupp hörde NEFÎ (1572?—1635), berömd för sina kasider, som präglades av skymfande satir och självberöm.

YUSUF NABÎ (1642—1712) var en av dem som följde Bakî i motsatt riktning. För honom var dikternas innehåll viktigt — oftast filosofiskt eller didaktiskt. I sin relativt självständiga diktning använde han talesätt, ordspråk, element av talspråk. Hans *Hayriye* är ett fint exempel på osmansk didaktisk prosa.

Poesin hade alltid överskuggat prosan, men denna var inte obetydlig. Fiktion i vår bemärkelse fanns inte förutom några översatta novellsamlingar. En del prosa var förkonstlad och invecklad, med rim och stilfigurer. Men historiska verk (krönikor), som var den mest betydelsefulla genren, skrevs ofta på ett enkelt och levande sätt, t.ex. krönikor av NAÎMÂ (1655—1716) och PEÇEVI (1574—1649?), båda från 1600-talet. Globetrottern EVLIYÂ ÇELEBI (1611—1682) författade på 1630-talet sin *Seyahatnâme* (Reseskildring) i tio delar. I denna skriver han bl.a. om Sverige. En viktig källa för senare forskning utgör *tezkere*, biografier om kända personer. De geografiska verken höll världsstandard. 1600-talet var den osmanska prosans guldålder, medan poesin trampade i gamla spår i brist på fräscha impulser.

"Tulpanernas tid"

Situationen förändrades redan i början av 1700-talet. Detta skede, kallat "tulpanernas tid", var en hedonistisk period, präglad av västerländskt inflytande i överklassens levnadssätt. År 1728 infördes boktrycket. Från sultanhovet skickades sändebud ut till europeiska hov för att iakttaga deras livsstil. (Mehmed Sa'id beskrev sin vistelse i Stockholm år 1733.) Längs Bosporen och Gyllene Hornet byggdes palats enligt europeiskt mönster, med trädgårdar fyllda av tulpaner. Festligheter avlöste varandra. Musik och olika former av traditionell teater och underhållning blomstrade. Folkliga trubadurers sånger blev populära även inom de högsta kretsarna. Tidens konstdiktning påverkades tydligt därav och närmade sig sålunda folkdiktningen. Dikter med fyrradiga strofer, som redan tidigare hade förekommit i divaner, blev nu högst aktuella under namnet *şarkı* (sång), visserligen i aruz, men till språk och spontanitet stod de nära folkpoesin.

Poeterna återgav i sina dikter atmosfären från präktiga fester, romantiska båtutflykter, livsglädje och flirt. Den mest framstående var AHMED NEDÎM (1681?—1730). Hans kärlekslyrik är lekfull, lättsam och ytterst graciös. Han lyckades förmedla tidens betagande stämning. Han gick så långt, att han använde ren folkviseform *(türkü)* i syllabisk meter. På det sättet föregrep han utvecklingen nästan två århundraden. Nedim var den finaste företrädaren för den riktning inom poesin som skildrade lokal kolorit och dagligt liv. Även den sista stora osmanska mesnevin —

Ahmet Nedim

Hüsn ü aşk (Skönhet och kärlek) av ŞEYH GALIP (1757—99) — är ett självständigt konstverk. Någon total brytning med divanpoesin var ännu inte aktuell.

Tanzimat — reformernas tid

Brytningen skulle komma först under Tanzimat (Reformernas tid), i mitten av 1800-talet. Samhällsförändringarna hade varit snabba. Fr.o.m. slutet av 1700-talet började man genomföra reformer efter europeisk förebild inom exempelvis armén och utbildningen. Aristokratfamiljerna skickade sina söner till Europa för att studera där. Kunskaper i europeiska språk, framför allt i franska, spreds. Europeiska opera- och teatergrupper blev mycket omtyckta i Istanbul.

Imperiet befann sig i en djup kris med allmän stagnering. Några västorienterade intellektuella såg ett framtidshopp i utbredning av kunskap och upplysning bland folket. De ville använda litteraturen som vapen. Även om det inte är korrekt att betrakta divandiktningen som en litteratur för eliten — vi vet nämligen, att den var relativt mycket spridd bland stadsbefolkningen — var den ändå en typisk l'art pour l'art-litteratur, där dess estetiska funktion var avgörande.

Nu uppstod en ny litteratur, utan större konstnärliga pretentioner. Dess syfte var folkbildning, att sprida nya idéer: patriotism, fosterland, nation, folket. Inom poesin använde man visserligen de gamla formerna, men i och med att poesins funktion för-

ändrades, slutade divan-litteraturen att existera. Inom turkisk litteratur hade länge funnits tendenser till individualism, vilket gjorde övergången till modern poesi betydligt lättare där än i andra islamiska länder. Men för de nya ändamålen var prosa och teater ännu lämpligare. Detta skapades nu efter västerländska förebilder. Publicistik, fiktion och litterär kritik föddes. Speciellt stor betydelse fick tidningarna.

Man kan finna historiska paralleller i den förklassiska perioden. Återigen förkastades helt gammal tradition, och främmande litteratur togs till förebild. Det fanns risk för att man skulle förlora den kulturella identiteten. Översättningar spelade en viktig roll, och återigen handlade det snarast om omarbetaningar. AHMET VEFİK PAŞA (1828—91) överförde en mängd europeiska (mest franska och tyska) romaner till turkiska förhållanden, så att de blev lättillgängliga, med inslag från folkberättarnas *(meddah)* repertoar. Det konstnärliga värdet var lågt, men resultatet blev häpnadsväckande: man vande sig vid att läsa västerländsk prosa. På kort tid förändrades det kulturella livet helt och hållet, och inom några decennier uppstod en litteratur på världsnivå.

Dåtidens författare uppfattade sin roll att vara andliga ledare, upplysare. Några deltog i den konstitutionella reformrörelsen, kom i konflikt med regeringen och levde i landsflykt. İBRAHİM ŞİNASİ (1826—71) var framför allt publicist. Hans komedi *Şair evlenmesi* (Poetens bröllop, 1859), som var inspirerad av folkteater, uppfattas ibland som inledningen till Tanzimat-litteraturen. ZİYA PAŞA (1825—80) var poet och publicist, liksom ABDÜLHAK HAMIT TARHAN (1852—1937) var poet och dramatiker. NAMIK KEMALs (1840—88) poesi, prosa och pjäser är genomsyrade av patriotism, patetik och romantik. Hans drama *Vatan yahut Silistre* (Fosterland eller Silistre) väckte stor politisk uppståndelse.

Vid sekelskiftet 1900 fullbordades europeiseringen av litteraturen, vars funktion åter förändrades. Det bildades nya litterära grupper kring tidskrifter som *Servet-i fünun* och *Fecr-i âtî*. Litterära strider bröt ut. Den nya generationen kunde utnyttja sina föregångares framgångar, och under fransk påverkan återgick man till en l'art pour l'art-artad litteratur. Man skrev för intellektuella kretsar. Poesin var fortfarande i aruz, men innehållet var västerländskt. TEVFİK FİKRET (1867—1915), CENAP ŞAHABETTİN (1870—1934), MEHMET RAUF (1875—1931), HALİT

Tevfik Fikret

Ziya Gökalp

Namik Kemal

ZİYA UŞAKLIGİL (1866—1945) hörde till tidens främsta poeter och författare. AHMET HAŞİM (1885—1933) skrev symbolistiska och impressionistiska dikter, präglade av vackert måleriskt språk. HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR (1864—1944), som inte hörde till någon litterär grupp, författade realistiska romaner och noveller med lokal kolorit, vilka är omtyckta även nuförtiden.

Nationalism — panturkism

I början av 1900-talet föddes den turkiska nationalismen — panturkismen. Den teoretiska grunden och ideologin till denna lades av ZİYA GÖKALP (1875—1925). Tidigare hade nationalistiska idéer i stort sett varit okända. Patriotism hade inneburit panosmanism eller eventuellt panislamism. Begreppet "türk" förknippades med lantlig klumpighet och obildning. Människor ansåg sig vara osmaner (osmanlı). Genom nationalisternas aktiviteter ändrades inställningen, och det uppstod ett intresse för turkarnas historia och samhörighet. Det slutliga målet var en förening av alla turkiska nationer till en enda stat.

Poeter, som t.ex. MEHMET EMİN YURDAKUL (1869—1944), lovsjöng turkarnas hjältemod. Den ändrade attityden ledde till en omvärdering. Nu blev folkvisorna, med deras syllabiska meter *(hece vezni)*, och rent turkiska språk, poeternas förebild. Landsbygden fick sin plats i litteraturen — fast idealiserad.

Novellens mästare, ÖMER SEYFETTİN (1884—1920), kan knytas till denna nationalistiska rörelse. Det var han som gjorde just novellen till en så viktig turkisk genre.

Efter det att den sekulariserade republiken hade grundats 1923, fördes de nationalistiska tendenserna vidare, fast i mer realistisk form. Influensen från västerlandet var inget nytt, men nu strävade man ditåt mer systematiskt och effektivt. Genom en rad reformer omvandlades samhället till grunden. 1928 ersattes den arabiska skriften med den latinska, vilket betydde en total brytning med den litterära traditionen; den unga generationen kunde inte längre läsa äldre böcker. Man hade tidigare gjort många försök att skriva på ren turkiska, men det vara bara nu — på grund av denna medvetna reform uppifrån — som man lyckades. Arabiska och persiska benämningar ersattes med dialektord, med fraser från andra turkiska språk, gamla texter och folklore, eller också med nybildade ord. Det är en process som pågår fortfarande. Häri har författarna gjort en stor insats.

Atatürk insåg litteraturens betydelse i samhället och uppmuntrade författarna. De utnämndes till ambassadörer, professorer, riksdagsledamöter. Men reformtiden utspelades inte utan konflikter och en del författare emigrerade, åtminstone tillfälligt. De mer framstående författarnas verk var inte fyllda av propaganda, även om litteraturen i allmänhet var präglad av den officiella inriktningen. Den segerrika, nationella kampen skänkte människorna en ny, välbehövlig självsäkerhet och stolthet. Detta återspeglades också i litteraturen. Främst bland prosaförfattarna fann tidens omvälvningar sitt uttryck, och ämnen från Anatolien blev omtyckta.

En av tidens stora författare var YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞU (1889—1974). I hans mest berömda roman *Yaban* (Främling, 1932) skildras bittert efterblivenheten på landsbygden. HALİDE EDİP ADIVAR (1884—1964) var en begåvad författarinna. Hennes roman *Ateşten gömlek* (Eldskjortan, 1921) utkom i svensk översättning 1928, liksom romanen *Sinekli Bakkal* (Sinekli Bakkalgränden, 1938) publicerades på många språk, även på svenska 1947 under titeln *Rabia — koransångerskan*. REŞAT NURİ GÜNTEKİN (1889—1956) och REFİK HALİT KARAY (1888—1965) hämtade ofta stoff till sina realistiska verk från provinsen och landsbygden. R. Nuris roman *Çalıkuşu* (Kungsfågel, 1922) hör fortfarande till de mest lästa i Turkiet.

Den moderna perioden

Atatürk-tidens litteratur var nationell även i den bemärkelsen att den inte berördes så starkt av främmande inflytande. Fr.o.m. 1940-talet kändes den utländska påverkan starkare, inte bara från franskt och tyskt håll utan också från anglosaxiskt och ryskt.

I två, europeiskt utbildade, författares verk finner man signalerna till de nya utvecklingstendenserna. SAİT FAİK ABASIYANIK (1906—54) är en hittills oöverträffad virtuos som novellförfattare. Han inspirerades av Istanbuls färgrika miljö, av havet och fiskarnas liv. Hans verk präglas av lyriska och surrealistiska upplevelser. Handlingen hålls i bakgrunden. SABAHATTİN ALİs (1906—48) noveller förebådar den kommande samhällskritiska och socialistiska litterära traditionen.

Hitintills hade de intellektuella nästan uteslutande rekryterats ur samhällets övre skikt. Under 1940-talet började några författare ur lägre medelklass hävda sig, och på 1950-talet blev det landsbygdens tur. Ursprunget till detta kan man finna hos de lantliga lärarinstituten, där byungdom studerade för att bli bylärare. Ur deras led framträdde en rad begåvade författare, som skildrade landsbygden med en bybos direkta insikt, på ett helt annat sätt än vad de intellektuella från Istanbul hade kunnat göra.

Den nya generationen kände inte till gamla förhållanden. Deras bakgrund var sekulariserad och präglad av reformtidsatmosfären. Många av dem livnärde sig till en början på alla möjliga sätt för att så småningom bli journalister, redaktörer, förläggare eller fria författare. Statligt litteraturstöd existerade inte längre.

Landsbygdens litteratur, annan realistisk litteratur och satir

Under år 1948 började den betydande litteraturtidskriften *Varlık* att publicera skisser ur livet i en anatolisk by. Dessa kom senare ut som bok, *Bizim köy* (Vår by, 1950). Upphovsmannen var MAHMUT MAKAL (f. 1930), utexaminerad från byinstitutet. Hans skildringar väckte stor uppmärksamhet och de inledde den berömda anatoliska litterära vågen.

Mest känd inom "bondelitteraturen" är YAŞAR KEMAL (född 1922), en romanförfattare med internationellt rykte. På hemmaplan lyckades han nå ut med sitt författarskap till den breda befolkningen, även ute på landet. Med rötter i folkligt episka tradi-

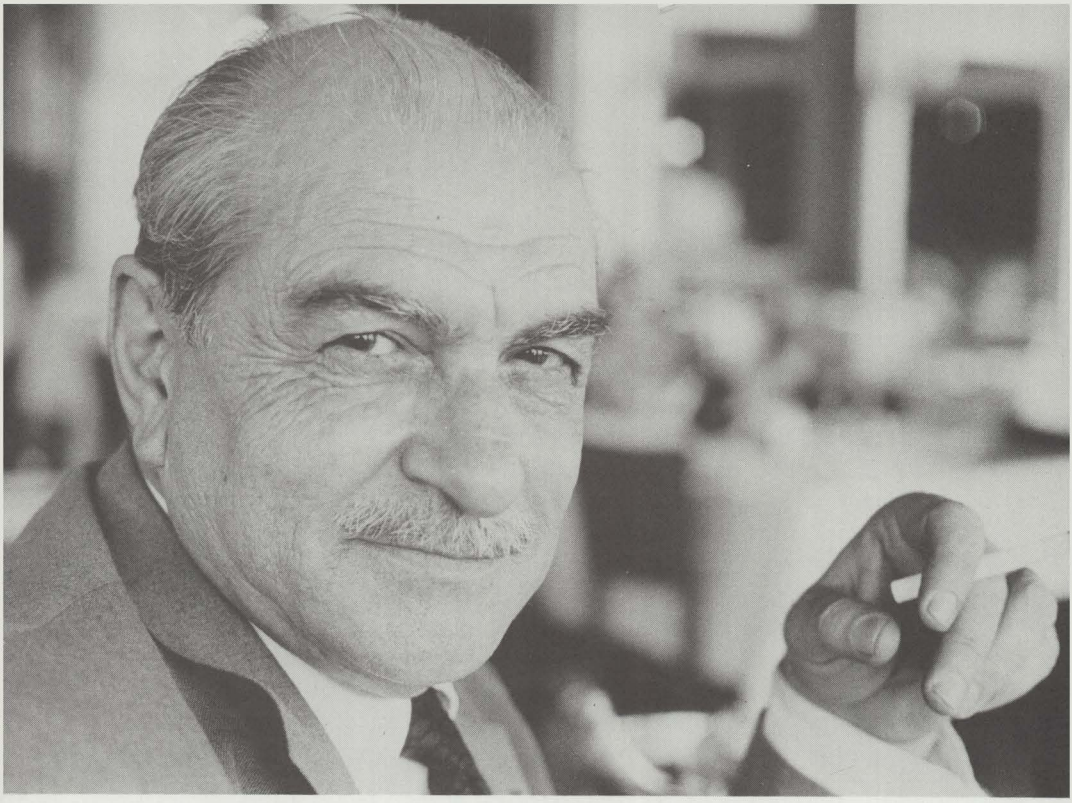

Kemal Tahir. Foto © Lütfi Özkök

tioner och anatolisk bymiljö gjorde han turkisk litteratur känd och även accepterad på världsnivå. Bland hans berömda verk befinner sig t.ex. rövarromanen *İnce Memed* i två delar (1955, 1969).

FAKİR BAYKURT (f. 1929), som också har lantligt ursprung, har skrivit många realistiska byromaner. BEKİR YILDIZ (f. 1933) är novellisten inom denna landsbygdslitteratur. Folkloristen ÜMİF KAFTANCIOĞLU (1933—80) kombinerade sitt författarskap av byromaner med en folkberättares teknik och fantasi.

Bland de talrika realisterna och samhällskritikerna utmärkte ORHAN KEMAL (1914—70) sig för sin omfattande novell- och romanproduktion, t.ex. romanen *Bereketli topraklar üzerinde* (På fruktbar jord, 1954). En av de bästa romanförfattarna var KEMAL TAHİR (1910—73), men han är tyvärr nästan helt okänd utomlands. Han hämtade stoff till sina böcker från landsbygden eller turkisk historia. Den charmiga byromanen *Cemo* (1966) av KEMAL BILBAŞAR (1910—83) översattes till många språk. Följande författare kan också räknas till den i princip realistiska rikt-

Yaşar Kemal. Foto © Lütfi Özkök

ningen *(toplumcu sanat)*, nämligen HALDUN TANER (1916—86), SAMIM KOCAGÖZ (f. 1916), NECATİ CUMALI (f. 1921), TARIK DURSUN K. (f. 1931), OKTAY AKBAL (f. 1923), RIFAT ILGAZ (f. 1911), FÜRUZAN (f. 1935), İLHAN TARUS (1907—67), TALİP APAYDIN (f. 1926), MEHMET SEYDA (1919—86) och ORHAN HANCERLİOĞLU (f. 1916). Det är här omöjligt att nämna alla, även de mest kända författarna.

Till internationellt berömda satiriker och humorister hör AZIZ NESIN (född 1915). Hans skämtsamma berättelser och romaner knyter an till den rika traditionen inom turkisk humoristisk litteratur.

Bunaltı-gruppen

Under 1950-talet bildade några unga författare, som påverkats av Camus, Sartre och Kafka gruppen *bunalım/bunaltı* (= ångest) De kritiserade den realistiska skolan för tematisk monotoni och formell stagnation. Deras litterära produktion var indi-

Demir Özlü

Necati Cumalı

vidualistisk, inriktad på språkliga och formella experiment. De bidrog välgörande med nya impulser och utgjorde en väsentlig faktor i den litterära vidareutvecklingen.

Det är mycket svårt att dra gränser mellan grupperna. Författarna har också växlat mellan dem under årens lopp, och deras anslutning till en grupp har sällan varit absolut och helhjärtad. Det går inte att generalisera, inte heller att koppla samman politiska och litterära attityder. Till de icke-realistiska författarna kan man räkna exempelvis TAHSİN YÜCEL (f. 1933), ERDAL ÖZ (f. 1935), DEMİR ÖZLÜ (f. 1935), ORHAN DURU (f. 1933), LEYLA ERBİL (f. 1931), TOMRİS UYAR (f. 1941), ADALET AĞAOĞLU (f. 1929), ADNAN ÖZYALÇINER (f. 1934), NECATİ TOSUNER (f. 1944), FERİT EDGÜ (f. 1936), ÇETİN ALTAN (f. 1926), DEMİRTAŞ CEYHUN (f. 1934), ATTİLA İLHAN (f. 1925), SEVGİ SOYSAL (1936—76) och SELİM İLERİ (f. 1949) — alla för det mesta förknippade med urban litteratur.*

*Demir Özlü är bosatt i Sverige. F. Baykurt och A. Özyalçıner i Västtyskland.

Leyla Erbil. Foto 1977 © Lütfi Özkök

Den nya poesin

Poesins utveckling har under republikens tid varit ungefär parallell med prosans och präglats av stridigheter mellan anhängare av aruz och hece vezni.

Neoklassikern YAHYA KEMAL BEYATLI (1884—1958) använde aruz. Hans motiv var ofta historiska, men han har blivit särskilt berömd för sina dikter om Istanbul. Samtidigt fick dock de poeter som skrev i hece vezni, t.ex. NECİP FAZIL KISAKÜREK (f. 1905) och FARUK NAFİZ ÇAMLIBEL (1898—1973), tillfälligtvis en allt starkare ställning.

Men framtiden skulle inte tillhöra någon av de två rivaliserande grupperna, utan det blev den fria versen som så småningom avgick som segrare. Till stor del tack vare NAZIM HİKMET RAN (1902—63). Under sin studietid i Moskva blev han god vän med Majakovskij och påverkades starkt av dennes diktning. Efter återkomsten till Turkiet på 1920-talet publicerade han en poesi som väckte stor uppmärksamhet genom dess revo-

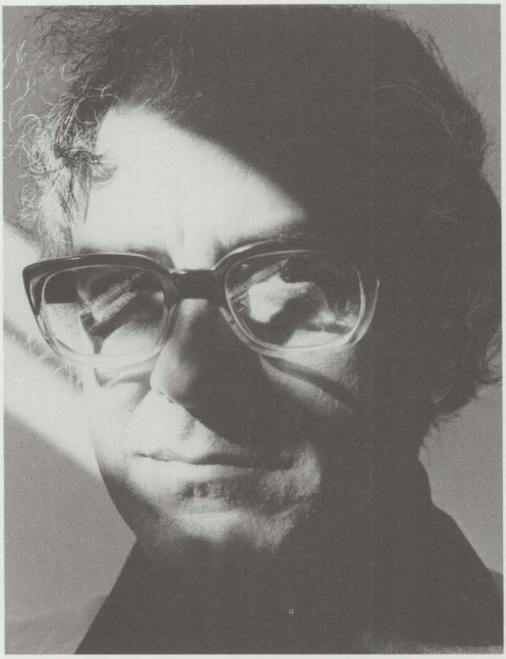

Attila İlhan. Foto 1976 © Lütfi Özkök

lutionära form och innebörd. Under åren 1938—1950 satt han i fängelse, där han fortsatte att skriva. Därefter emigrerade han till Sovjetunionen. Han skrev även teaterstycken, romaner, sagor och omfattande epik, men hans storhet ligger i dikterna, särskilt de tidiga, vilka till innehåll kan variera från intim lyrik till patetisk, engagerad poesi. I sin modernistiska diktning experimenterade han framgångsrikt med alla turkiska versformer, särskilt folklore, och utnyttjade till fullo språkets alla möjligheter.

1940-talet präglades av *Yeni şiir* (Ny poesi). Tre unga poeter — ORHAN VELİ KANIK (1914—50), MELİH CEVDET ANDAY (f. 1915) och OKTAY RİFAT (1914—88) — framförde sitt program i manifestet *Garip* 1941). Poesin borde hämta sina motiv ur vardagen, gestalta enkla människors liv på ett enkelt sätt. Även om programmet kanske låter lite trist, blev resultatet — framför allt i O. Velis dikter — små mästerverk, bland det bästa som någonsin har skrivits i Turkiet. M. C. Anday och O. Rifat gav senare sin diktning en mer abstrakt vändning.

Nazım Hikmet. Foto 1960 © Lütfi Özkök

Bland de största nutida poeterna lägger man märke till FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA (född 1914) med en mångsidig, både lyrisk och episk, produktion samt BEHÇET NECATİGİL (1916—79), en intellektuell och djupsinnig diktare. Vidare kan nämnas bl.a. METİN ELOGLU (1927—86), CAHİT KÜLEBİ (f. 1917), BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU (1913—75), GÜLTEN AKIN (f. 1933) och NECATİ CUMALI (f. 1921).

İkinci yeni (Den andra nya poesin) bildades 1954. Den motsvarar *bunaltı* i sin experimentella strävan. İkinci yeni-poesin var inåtvänd och invecklad, men den fick sina positiva effekter i den vidare utvecklingen. Här kan nämnas sådana begåvade poeter som İLHAN BERK (f. 1916), CEMAL SÜREYA (f. 1931), EDİP CANSEVER (1928—86) och TURGUT UYAR (1927—86). Inom poesin är det ännu svårare att dra upp linjer mellan de olika grupperna.

Under efterkrigsperioden har praktiskt taget alla poeter skrivit fri vers, även om många har använt folkliga element eller inspirerats av divan-diktning (T. Uyar, İ. Berk).

Oktay Rifat. Foto © Lütfi Özkök

Dramatik

Under dess korta utvecklingstid har mycket åstadkommits inom turkisk teater. Det finns några dramatiska författare — GÜNGÖR DİLMEN, REFİK ERDURAN (f. 1928), ORHAN ASENA (f. 1922), men många prosaister och poeter skriver också pjäser — N. CUMALI, A. NESİN, M. C. ANDAY m.fl. Några är inspirerade av den turkiska traditionen, t.ex. H. Taners episka dramatik. Moderna pjäser handlar ofta om sociala konflikter eller motsättningar inom familjen; psykologiska och historiska ämnen liksom motiv från landsbygden har varit omtyckta. Satir utnyttjas som ett mäktigt vapen inom samhällskritiken och har en gammal tradition i Turkiet att vila på.

De nutida tendenserna

Under knappt hundra år har det lyckats de turkiska författarna att skapa en helt ny, modern litteratur, delvis tack vare möjligheten at falla tillbaka på en levande folktradition. Denna litte-

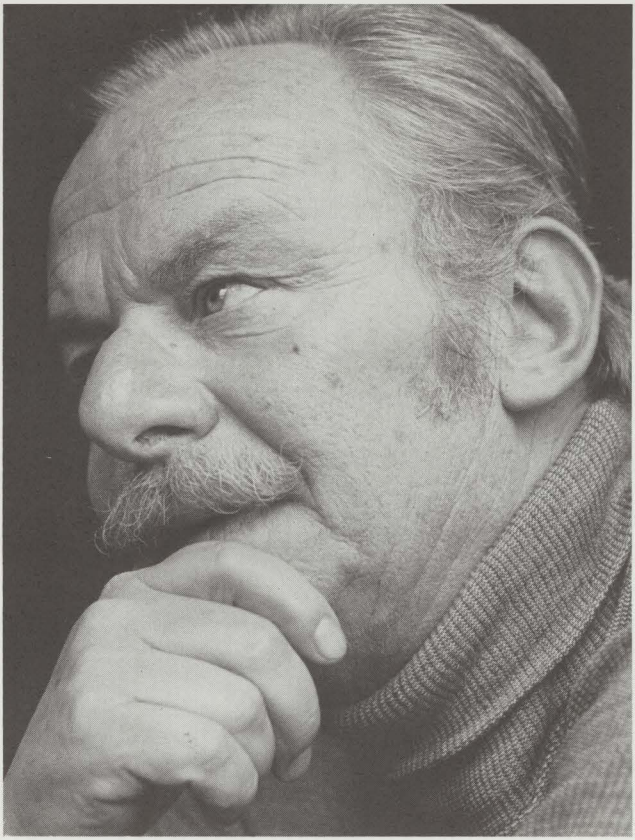

Melih Cevdet Anday. Foto © Lütfi Özkök

ratur tillhör helt den västerländska kulturkretsen utan att avstå från sina rötter. Genomsnittligt håller den en god standard, utan några genier som reser sig betydligt över andra. Det är beklagligt att språkbarriären gör den så svåråtkomlig för läsare i andra länder.

Utvecklingen inom litteraturen kännetecknas av ständiga hot mot den nationella identiteten. Så snart som den kvävande dominansen från persisk litteratur hade brutits, uppstod hotet västerifrån. Den realistiska bylitteraturen, med dess rötter i folklore, vilken har varit så betydelsefull under flera decennier, har nu något förlorat sin kraft. Den kan fortfarande intressera västerländska läsare genom sin exotism och särprägel. Men i Turkiet är den inte längre särskilt aktuell. Det har publicerats så mycket att stoffet nästan är uttömt. Enformigheten och målandet i svart-vitt (ett resultat av inspirationen från folklore) tycks alltmer tröttsamt. Även landsbygden har förändrats sedan 1950-talet. Den traditionella byn tillhör mest historien. Den tusenåriga isoleringen har

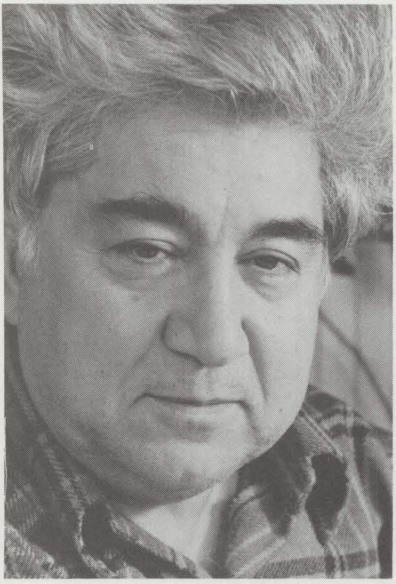

Aziz Nesin. Foto 1978 © Lütfi Özkök

brutits genom spridning av radio och t.o.m. television, liksom utvandringen till storstäderna och Europa samt turisternas invadering har förändrat livet. Författare måste hämta sina motiv från de mest underutvecklade regionerna i öst eller från tider ännu längre tillbaka. Det har gjorts försök att skriva en ny bygdelitteratur — t.ex. F. Edgün's O (Han), som skildrar en by på ett drömliknande, surrealistiskt sätt. Men nuförtiden ligger tyngdvikten vid urban litteratur. Miljoner människor lever i storstäderna eller flyttar dit från byarna. De flesta författare skildrar nu dessas liv och problem eller gestaltar den senaste tidens förändringar. Under sådana förhållanden är det svårt att följa gamla folktraditioner, men författarna är medvetna om hur viktigt det är att inte uppge den egna litterära identiteten.

Ett annat typiskt drag har varit det ständiga sökandet efter nya vägar, vilket ofta tagit form av fruktbara motsättningar mellan olika grupper. Mycken möda har ägnats åt experiment. De språkliga problem som har tyngt så många generationer kan

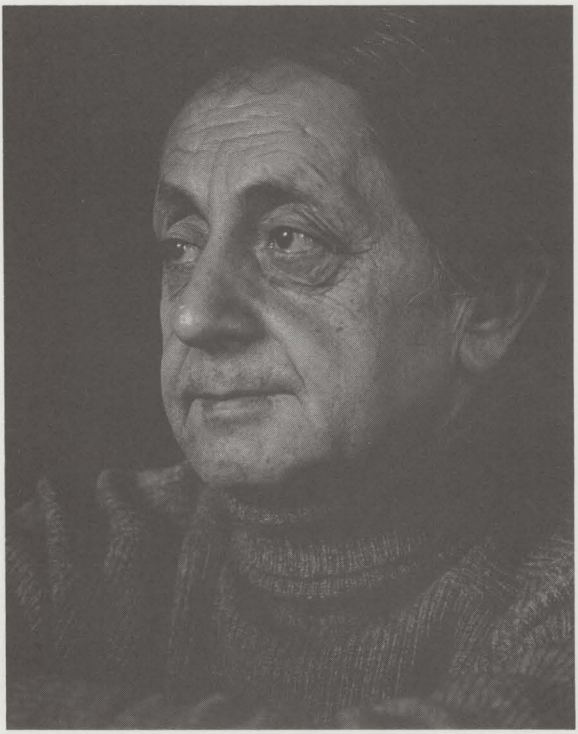

İlhan Berk. Foto 1973 © Lütfi Özkök

nu betraktas som lösta. Vissa författares språk är nästan helt fritt från arabiska och persiska element. Men andra problem kvarstår.

Situationen är verkligen mycket speciell, bl.a. på grund av övergången till latinsk skrift. Den äldre litteraturen är så otillgänglig och även översatt till modernt språk så intetsägande, att man lika gärna kunde vara utan den. Efter flera århundraden av litterär utveckling befinner sig de turkiska intellektuella ändå i en begynnelse. Som M. C. Anday uttryckt det: Om man bara hade kunnat börja, där Yunus Emre slutade.[1]

Det är en litteratur som inte känner till några äldre klassiker. Av någon anledning uppfattar man inte de folkliga trubadurerna, *âşık*, som klassiker (fastän man gör det under liknande förhållanden i t.ex. armenisk litteratur), och när det gäller poeter som exempelvis Bakî, finns det inga trådar till nutiden.

Den intellektuella atmosfären har inte förändrats mycket sedan 1950-talet. Litteraturtidskrifterna samlar kring sig represen-

[1] *Istoria literatury tureckiej.* Zarys. Wroclaw & Warszawa 1971, s. 375.

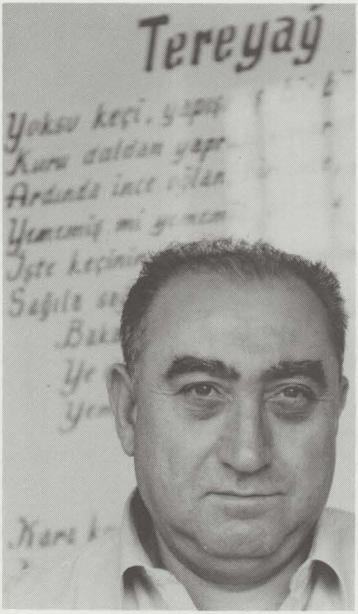

Fazıl Hüsnü Dağlarca, brukar skriva "dagens dikt" på fönstret till sin bokhandel i Istanbul; här en dikt om smör.
Foto © Lütfi Özkök

tanter för olika skolor och riktningar. Det finns ingen motsvarighet till dessa i Sverige, vare sig i antal eller till betydelse. Alla författare har gjort debut i dylika tidskrifter, med dikter eller noveller. På grund av att dessa tidskrifter existerar, har novellen fått en viktig position — något som är unikt för Turkiet.

Litteraturen är en levande och inflytelserik faktor i det turkiska samhället. Mer engagerad än man är van vid i Sverige. Under 1970-talets diktatur gav t.ex. författare och poeter från alla läger utlopp för sina kraftiga protester.

Trubadurer och folklitteratur

Parallellt med konstlitteraturen har folklitteraturen och folkloren utvecklats. Med begreppet folklitteratur menas individuella verk av anonyma poeter — sångare. Dylika skalder har funnits hos de turkiska folken sedan urminnes tider. Men först på 1400-talet dök de första profana sångarna upp, vilka var befriade från de gamla magiska roller och anknytningar som bundit deras före-

Cemal Süreya

gångare, de oghuziska skalderna — ozaner. De började kallas för *âsık*, vilket betyder förälskad. (I likhet med förhållandena inom hela den islamiska litterära miljön, gällde det även inom folklitteraturen att mänsklig kärlek kunde tjäna som uttryck för gudomlig kärlek.) Med vissa förbehåll, kan de jämnställas med västerlandets trubadurer. Inte alla var poeter. De flesta var professionella sångare, musiker och berättare. Deras uppgift var att underhålla. De reste långa vägar för att få en ny publik. Många av dem kunde dock improvisera dikter/sånger, och några uppnådde ett sådant mästerskap att deras sånger blev en del av den muntliga traditionen och har bevarats in till våra dagar i deras efterföljares repertoar. Många upptecknades även i gamla diktsamlingar. Varje trubadur angav sitt poetiska namn, *mahlas*, i diktternas sista strofer. Därför känner vi till — naturligtvis inte med säkerhet — vilka dikter som hör till vilka trubadurer. När två trubadurer — poeter träffades, anordnade de en tävlan för att visa sin skicklighet i att omedelbart kunna improvisera en sång

i den meter och form som motståndaren uppgav, och vice versa. Till hjälp i improviserandet hade de ett helt förråd av färdiga komponenter, "de fasta ställena", vilket är fallet i alla litteraturer som bygger på improvisation. Liksom inom divan-litteraturen, var det vanligt att anknyta till andra poeters verk. Det fanns medelmåttor, som satte ihop färdiga klichéer, men också många begåvade diktare, som blev berömda även utanför rikets gränser och som är mycket omtyckta än idag, efter flera århundraden. Ingen av konstlitteraturens poeter ges ut i så många och så stora upplagor som t.ex. trubaduren KARACAOĞLAN (1606?—1689?).

De bästa diktarna kallades för *Hak âşığı* — Guds älskare, av Gud begåvade poeter. Enligt sägnen, skulle de, som tonåringar, i en dröm ha druckit en kärleksdryck. Denna bjöds av en helig man, *pir*, som visade för pojken en flicka, berättade vad hon hette och att hon skulle förbli hans älskade under hela hans liv. När pojken vaknade, kunde han spela *saz* (ett instrument som liknar en luta) och improvisera dikter, och han var för evigt förälskad i sin drömflicka. (Denna sägen tyder på ett shamanistiskt ursprung.) I själva verket var det väl känt, att alla unga trubadurer först fick genomgå en lång lärlingstid hos en erfaren trubadur, som lärde dem improviserandets konst. Men det hindrade inte, att berömda trubadurer förknippades med dylika legender, vilka sedan utgjorde grunden till deras biografiska berättelser, *hikâye*. Det ingick också som stilistiskt element i deras dikter att tala om sin invigning och sin drömflicka. Sökandet efter henne var en poetisk förevändning för trubadurernas resor.

Med undantag för de trubadurer som bodde i stora städer och påverkades av divan-litteraturen, diktade de i turkisk syllabisk meter, på ett språk som skulle bli förebild för konstpoeterna, när dessa ville försöka skriva på ren turkiska. Det förekommer allitteration och assonans, gamla turkiska versprinciper. Trubadurernas verk har mycket gemensamt med folkvisorna, men det finns en viss skillnad i versen. Trubadurerna använde former bestående av fyrradiga strofer, *koşma* och *semâi*. Texten uppstod samtidigt med melodin och var oskiljbar från denna. Men i motsats till folkvisorna, ansågs texten vara den viktigare komponenten. Trubadurerna ackompanjerade sin sång med spel på saz.

Det fanns olika typer av trubadurer. Mystiska diktare, som tillhörde de ortodoxa dervischordnarna, brukar inte räknas till

trubadurerna, även om de använde samma versform. Några "lärda" poeter skrev sina religiösa dikter enligt folkligt mönster för att kunna nå de breda massorna. Inom litteraturhistorien utgör dervischernas poesi en grupp för sig, vilken omfattar både folklig poesi och divanlyrik. Däremot brukar heterodoxa poeter, i synnerhet aleviter, föras till trubadurtraditionen. Alevidiktningens grundare, Pir SULTAN ABDAL (1500-talet), räknas som en av de främsta bland de turkiska poeterna. Många militära trubadurers verk genomsyras också av alevi-bektaşi-ideologin, som hos KAYIKÇI KUL MUSTAFA (1600-talet).

Den gamla heroiska traditionen lever kvar i dikter av soldaten och rebellen KÖROĞLU (1500-talet). Kring honom bildades många hikâye, som spriddes i andra länder, men det finns en historisk bakgrund till legenderna. Även nomadernas trubadurer, som DADALOĞLU (1785?—1868?), fortsatte i gamla heroiska tongångar och skildrade kampen för att få behålla det fria livet bland bergen. Överhuvudtaget var de trubadurer som bodde hos den nomadiska eller halvnomadiska befolkningen mest trogna de gamla verstraditionerna och minst påverkade av divandiktningen. KARACAOĞLAN (1600-talet) skapade obestridligt starka och originella konstverk. Han beskrev framför allt det storslagna bergslandskapet och dess vackra kvinnor. Kärleken framställs med en häpnadsväckande spontanitet och öppenhet, helt ovanlig i den islamiska världen. Karacaoğlan besjöng många kvinnor. Därför uppfattas han inte som *Hak âşığı* och han saknar en drömflicka.

Några trubadurer, som t.ex. GEVHERÎ (1600-talet), bosatte sig i städerna och diktade delvis i aruz. Å andra sidan var divanlitteraturens poeter — särskilt under 1700-talet — intresserade av trubadurdiktning och härmade den till och med. Det är felaktigt att uppfatta trubadurdiktningen uteslutande som en konst för folket och divanlyriken som överklassens konstart. Trubadurer uppträdde även vid sultanernas hov. Murad IV, t.ex., tyckte om att ha trubadurer kring sig under sina fälttåg. Några av rikets högst uppsatta män skrev under *mahlas* dikter i trubadurstil. Trubadurdiktningen utgjorde ett mellanskikt: konstlitteraturen å ena sidan och folkloren å den andra med samspel och växelverkan åt båda håll. Naturligtvis var gränsen mot folkloren mer flytande av språkliga och formellt principiella skäl och på grund av den muntliga spridningen. Några trubadurdikter blev till slut folkvisor, efter det att den sista strofen med *mahlas* hade tappats bort.

Trubadurernas repertoar bestod inte bara av sånger utan också av berättelser, *hikâye*. Den heroiska episka traditionen försvann, men delar av den har bevarats i Boken om DEDE KORKUT, en oghuzisk episk cykel, nedskriven under 1400-talet. I stället utvecklades en ny genre, romantiska *hikâye*, en blandning av sång och prosa. Sångerna är oftast tillskrivna någon känd trubadur, och berättelsen har bildats av legender kring hans liv. Man har lagt märke till att även i vår tid uppstår *hikâye* runt ett skelett, bestående av en viss trubadurs dikter. Den muntliga traditionen tog rätt snabbt hand om långa berättelser med romantiska och fantastiska drag. En av de vackraste, *Kerem ile Aslı*, är antagligen byggd runt ÂŞIK KEREMs dikter (1600-talet) och har utvidgats till en tragisk historia om kärleken mellan en muslimsk prinstrubadur och en armenisk flicka.

I det moderna samhället finns det ingen plats för romantiska *hikâye*. Även i tryckt version, som folkromaner, försvinner de snabbt ur marknaden. Däremot har det visat sig, att de pessimister som för några decennier sedan profeterade om trubadurdiktningens undergång har tagit fel. Turkarna älskar sin musik och trubadurernas verk är en oskiljbar del av denna. Deras sånger sprids nu genom radio, television, kassetter, och de har nått en större publik än någonsin. Efter ÂŞIK VEYSELs död 1973 finns det visserligen inga stora poeter längre, och många har blivit offer för kommersialismen. Men traditionen lever vidare och anpassar sig till de nya förhållandena. Det finns många mystiska poeter — aleviter. Några trubadurer publicerar sina dikter i tidskrifter och bryter därigenom traditionen att aldrig skilja text från melodi. Andra trubadurer har deltagit i politiska rörelser. Det är ytterligt intressant att följa, hur en dylik traditionell genre utvecklas under så förändrade omständigheter.

TURKISH LITERATURE. A SUMMARY

When the Oghuz tribes invaded Anatolia in the 11th century, their language was still mainly oral, with a close affinity to the old Turkic heritage. But the elements of the new Islamic culture were already present and about to take over soon. The Arabic-Persian impact on the language and literature was so strong that words derived from this source gradually became incomprehensible to uneducated Turks, who, on the other hand, continued to develop their own oral tradition. As the power of the Ottoman Empire culminated, even its poetry achieved a near perfection. But as a result of the growing Western orientation of the ruling classes, who were aware of the stagnation of the Empire, even the cultural life began to look for impulses from Europe. In the late 19th century, radical intellectuals rejected totally the Islamic literary heritage and turned to Europe for new patterns, both in form and subject. Prose in the Western concept was introduced. However, with the growing nationalistic tendencies, and, especially after the establishment of the Turkish Republic in 1923, a great effort has been made to create a language and literature which would again unite the whole society, folklore being one of the most important sources of this renewal. Despite the short period of its development, modern Turkish literature has reached a suprisingly high standard, stimulated by the constant interaction between its different culture groups.

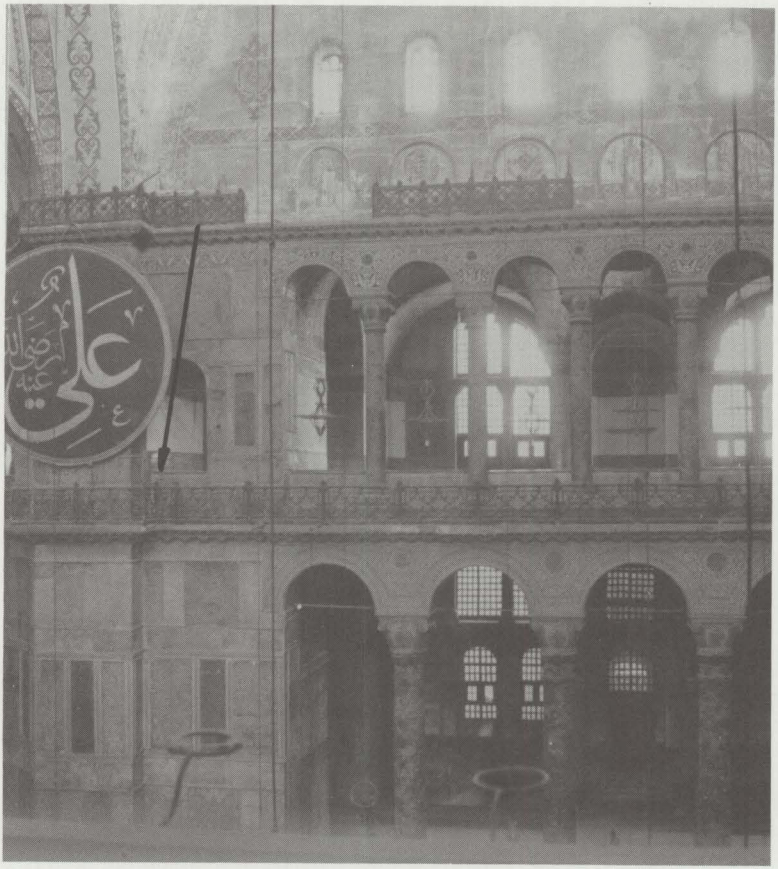

Interiör från Hagia Sofia fotograferad från södra galleriet. Ristningens plats markerad med en pil.

MATS G. LARSSON

Runklotter i Hagia Sofia

År 1964 gjorde Alfred Westholm den sensationella upptäckten av en runristning på marmorbalustraden i södra galleriet i Hagia Sofia-katedralen i Istanbul. Ristningen, som är en del av det klotter från skilda tider som finns överallt på balustraden, tolkades som mansnamnet *Halvdan*, skrivet a l f t a n, följt av ett femtontal mer eller mindre diffusa tecken som förefaller sakna språklig mening. De första runorna i namnet är nu så slitna att de knappt kan skönjas.

Under en studievistelse i Istanbul hösten 1988, möjliggjord genom ett stipendium från Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, gjorde jag bland annat en undersökning av galleriet i Hagia Sofia. Jag uppmärksammade då i den norra delen ytterligare en inskription som förefaller vara runor. Ristningen finns till höger på den del av balustraden som tillhör nischen i västra delen av detta galleri (fig. 1). Nischen har utgjort en lämplig plats för den som vill klottra ostörd, vilket också märks av att inskriftstätheten här är större än på de flesta andra ställen utmed balustraden.

Ristningens utseende framgår av foto på fig. 2 och min kalkering på fig. 3. Tecknen är delvis kraftigt nedslitna, men inte så starkt som de första i den tidigare kända ristningen. Tack vare att de är fyllda med smuts framträder de relativt väl på fotot. Inskriften lyder a r i : k, vilket kan tolkas som mansnamnet *Are*, följt av runan **k**. Den senare är troligen början på något ord som klottraren av någon anledning inte ristat färdigt. Det finns inga spår efter ytterligare tecken före eller efter den korta ristningen.

Mansnamnet *Are* har förekommit i hela Norden men varit vanligt bara på Island. I svenska runinskrifter är det med säkerhet belagt endast två gånger, på U 742 Myrby i Boglösa sn, Trögds hd, och på U 1173 Lilla Ramsjö i Vittinge sn, Torstuna hd. Båda dessa stenar återfinns i västra Uppland (under medeltiden be-

Fotografi av ristningen i ungefär dubbel skala.

nämnt Fjädrundaland). Ett personnamn a r i uppträder också två gånger på U 716 Viggby i Lillkyrka sn, också Trögds hd, men här kompliceras tolkningen av att namnbäraren förefaller vara en kvinna.

Namnet *Are* är identiskt med det västnordiska appellativet *ari* 'örn', huvudsakligen använt i diktspråk. Det kan väl inte uteslutas att det är appellativet och inte namnet som finns på ristningen, men när det gäller en tillfällighetsinskrift av detta slag väntar man sig i första hand ett personnamn. Hur ristaren tänkt sig fortsättningen av inskriptionen kan man endast gissa; kanske helt enkelt bara k i a r p i, 'gjorde'?

När och av vem runorna ristats kan givetvis ej avgöras med säkerhet. Beträffande den tidigare kända ristningen har tanken framkastats att den utförts av en väring på vakt under någon mässa. Det nordiska deltagandet i väringagardet torde ha haft sin höjdpunkt under 1000-talet, och runformerna i ristningen motsäger inte en sådan datering. Å andra sidan är det naturligtvis möjligt att någon nordbo i helt annat ärende befunnit sig i kyr-

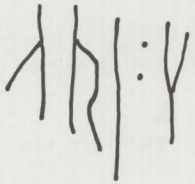

Författarens kalkering av ristningen i skala 1:1.

kan. Det är dock tveksamt om män normalt släpptes upp i galleriet, som i första hand var avsett för kvinnorna och senare till viss del för kejsarfamiljen. De vakthavande väringarna har troligen i första hand uppehållit sig i vestibulen i sydvästra delen av kyrkan under gudstjänsten. Men kanhända åtföljdes kejsarinnan av sin personliga livvakt upp till galleriet. I så fall kan en av dem vid något tillfälle ha gått in i nischen, där han osedd från tronen invid räcket på den västra läktaren ristat in sitt namn på balustraden.

Möjligen skulle runformerna, även om antalet tecken är litet, kunna ge en ledtråd till varifrån ristaren härstammade. Den första runan, **a**, är av kortkvisttyp. Detta var sannolikt den runtyp som var vanligast för meddelanden av mindre högtidlig natur. I kortkvistrunor kan **r**-runan uppträda i flera olika varianter. Den variant som föreligger här, med bistaven ansatt en bit ned på huvudstaven, har uppfattats som karakteristisk för relativt tidiga, *svenska* inskrifter (Rök, Kälvesten, Tjängvide, Pilgårds, Forsa m.fl.). Detta är alltså ett indicium för att ristaren skulle kunna ha varit svensk. En **r**-runa av liknande typ förekommer i vissa fall också bland de s.k. normalrunor som vanligtvis förekommer på runstenar. På Södertörn söder om Stockholm finns flera ristningar med sådan **r**-runa, vilka tillskrivits en ristare med namnet Halvdan. Det bör kanske tilläggas att detta namn varit vanligt i både Danmark och Sverige; det förekommer bland annat på ett trettiotal svenska runstenar.

Den som har läst Frans G. Bengtssons roman *Röde Orm* reagerar kanske för ett märkligt sammanträffande mellan de bägge nordiska namnen i Hagia Sofia och två av romanfigurerna. Orms bror, som reste till Konstantinopel och blev väring, hette Are, och hans son som växte upp i samma stad hette Halvdan.

LITTERATUR

Lind, E. H. 1905—15. *Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden.* Uppsala.

Sanness Johnsen, I. 1968. *Stuttruner i vikingtidens innskrifter.* Oslo.

Sveriges runinskrifter. 1924—36. Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén.

1940—58. Upplands runinskrifter granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.

Svärdström, E. 1970. Runorna i Hagia Sofia. *Fornvännen.*

Yücel, E. 1986. *Hagia Sofia.* Istanbul.

RUNIC GRAFFITI IN HAGIA SOFIA

In 1964, a runic inscription was found in Hagia Sofia in Istanbul. It is a part of the graffiti from different times which is written on the marble balustrade of the church. It is situated in the southern gallery. The only interpretable part of it is the beginning, where the male name *Halvdan* can be read. The author gives an account of another short runic inscription in the cathedral, situated on the balustrade by the niche in the western part of the northern gallery of the cathedral. The runes are read a r i : k, interpreted by the author as 'Are k..'. The male name *Are* is known from all the Norse countries, but was usual only in Iceland. It is mentioned on two or three runestones in central Sweden. The form of the r-rune might indicate that the inscription was made by a Swede.

CHRISTIAN CALLMER †

Adolf Barnekow. Adelsman och ämbetsman

Under de första åren på 1920-talet kunde man ibland på eftermiddagarna se en äldre herre med välvårdat vitt skägg, klädd i en grönmelerad paletå och mjuk filthatt, ta en promenad i Västra boulevarden i Kristianstad. Han mindes säkerligen staden från den tid, då den ännu hade sina befästningsverk, även om han inte som sin yngre broder var född inom dess vallar. Men från fädernegården en mil söder om staden hade han kunnat se ut över Hammarsjön med stadens kyrka och de större husen därbakom. Flera gånger hade han återvänt dit men endast kortvarigt varit bosatt där. När ålderdomen närmade sig, slog han sig emellertid ned i Kristianstad. Mannen var Adolf Barnekow.

Adolf Gabriel Barnekow föddes på Ugerup i Gärds Köpinge socken den 31 oktober 1838. Han var son till kammarherren Kjell Henrik Barnekow (1804—1863) och hans maka Ulla Wachtmeister (1807—1850).[1] Ugerup hade 1830 ärvts av Kjell Henrik Barnekow och såldes av honom år 1854.[2] Kjell Henriks fader överstekammarjunkaren Christian Barnekow hade 1791 förvärvat Ugerup och flyttade över dit, sedan han år 1826 försålt stamgodset Vittskövle till bankiren Jonas Hagerman.

[1] Adolf hade tre äldre systrar Amelie (1832—1885) gift 1852 på Ugerup med översten Henrik Vilhelm Queckfeldt (1816—1899), Sofia (1833—1900) gift på Ugerup 1853 med godsägaren Gustaf Hamilton (1826—1914) samt Sigrid (1834—1901) gift först med löjtnanten Lage Posse därefter med envoyén Lave Beck-Friis (1834—1904). Adolf hade vidare två yngre bröder, kommendören Edvard (1839—1897) och underlöjtnanten Kjell Christian (1843—1874), som 1866 gifte sig med Charlotta (Lotten) Duwall, vilken sedermera också blev Adolf Barnekows maka. — Data i G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. 1. Sthlm 1925 s. 237 f.

[2] A. Barnekow, *Anteckningar om släkten Barnekow*. Kristianstad 1908 s. 89.

Adolf Barnekows moder Ulla, som var dotter till excellensen Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister på Trolle-Ljungby, dog redan i 40-årsåldern, då Adolf endast var 12 år. Hon ägde en uppriktig fromhet och en stark känsla för familjen. Barnen mindes henne som en mycket kärleksfull moder. Fadern flyttade med tiden först till Stockholm och sedan till Ramlösa vid Helsingborg, där han avled den 6 augusti 1863. Kjell Henrik tycks ha saknat varje intellektuellt och estetiskt intresse men höll mycket av sina barn, i synnerhet döttrarna.

Morfadern Hans Gabriel Wachtmeister (1728—1871), från 1810 Trolle-Wachtmeister, utövade ett stort inflytande på Adolf Barnekow under dennes yngre år. Efter en kort men lysande ämbetsmannabana levde han sedan 1817 på Trolle-Ljungby och Årup grandseigneurens oberoende liv, därtill odlande sina stora vetenskapliga intressen.[3] Sommartiden tillbragtes på Årup ända till 1870. Dit kom då barn och barnbarn. Men efter 1867 tog han sin vinterbostad i det närbelägna Kristianstad, där sonen Axel Knut Trolle-Wachtmeister (1812—1907) var landshövding (1866—1883). Excellensen avled i Kristianstad den 11 juli 1871.

Efter moderns död tillbringade Adolf Barnekow långa perioder hos morfadern och han fick säkerligen hos honom också sin första undervisning. År 1856 sattes han i den år 1848, efter mönster av Nya elementarskolan i Stockholm, inrättade Realskolan, senare Lunds privata Elementarskola. Det var en skola, som vände sig till dem som tänkte ägna sig åt "Militärståndet, civila ämbetsverken, handeln eller näringarna", en inriktning, som väl motsvarade excellensens praktiska och naturvetenskapliga intressen.[4] Skolan var då inrymd i en gård, strax söder om domkyrkan. Läroämnena utgjorde kristendom, historia, geografi, matematik, tyska, franska och engelska. Den 2 sept. 1857 erhöll Barnekow avgångsbetyg från Realskolan och kunde nu inskrivas vid universitetet. Det var nämligen först genom 1862 års stadga, som studentexamen förlades till läroverken. Adolf Barnekow var nu 19 år gammal.

[3] *Anteckningar och minnen af Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister*, i urval ordnade och utg. af Elof Tegnér. 1—2. Stockholm 1889.

[4] *Lunds privata elementarskola 1848—1948*. Lund 1948. A. B. s. 136.

Adolf Barnekow (1838—1924)

Student i Lund och Uppsala

Samma höst inskrev sig Barnekow vid Lunds universitet och i den skånska nationens sjätte avdelning.[5] Men redan nästa termin gick han över till Uppsala universitet, där han 27 febr. 1858 inskrevs i Södermanland—Närkes nation.[6] Denna överflyttning var san-

[5] Carl Sjöström, *Skånska nationen 1833—1839.* Biografiska och genealogiska anteckningar. Lund 1904 s. 212 nr 4810.

[6] J. Lagerholm, *Södermanland Närkes nation.* Sunnsjö 1933 nr 5145.

nolikt ett förslag från morfadern, som själv studerat i Uppsala. Barnekow har tydligen till denne rapporterat om studiernas fortgång; men av dessa brev finns ej några kvar. Excellensen hade ibland sin faders vana att bränna de flesta brev, sedan han besvarat dem.[7] Däremot är hans epistlar till dottersonen bevarade.[8] Av de spridda notiserna får man det intrycket, att studierna inom den filosofiska fakulteten inte varit tillräckligt koncentrerade för att leda fram till disputation; slutresultatet blev i stället en lägre juridisk examen.

Morfadern har från början givit honom rådet att bliva en "bildad Landtman"[9] och han gläder sig åt dottersonens naturvetenskapliga studier i Stockholm för Anders Retzius (1796—1850) och Carl Palmstedt (1785—1870) vilka båda hörde till Trolle-Wachtmeisters vänner.

Själv ämnade Barnekow avlägga en filosofisk examen och därefter disputera för doktorsgraden. Troligen på våren 1860 tenterade han i estetik samt litteratur- och konsthistoria för professor Bernhard Elis Malmström och hade då för avsikt att snart tentera i filosofi, vilket ämne då företrädes av Christoffer Jacob Boström. Han drives framåt av ett starkt kunskapsbegär men är osäker på sina egna förutsättningar. "Det går icke fort för mig och säkert har ni mången gång varit otåliga; hvad tror I då att jag sjelf varit. Jag har att kämpa med ett dåligt minne, så dåligt att jag vet ingen som har [ett] sådant; jag har trög uppfattningsförmåga; hvad andra behandla som en småsak kostar mig otroliga ansträngningar — med ett ord jag är mer än vanligt *dum* — och det är ett skäl hvarför jag *vill* taga Graden. Ett besynnerligt skäl tycker Du. Nej! Om jag genom studier fyller de tomrummen naturen lemnat i min hjerna, så märkas de ej så mycket. Och det är med sann tillfredsställelse jag ser, att mina bemödanden redan krönts med en viss framgång. En stor del menniskor t.ex. här tro mig hafva t.o.m. ett skarpt hufvud. Men tro nu icke, att jag blott studerar att kunna brillera. Nej! Jag gör det drifven af mitt med-

[7] I ett brev 19.2.1861 till Rektor Gustaf Andersson, (Gustaf Andersson, *Brevväxling 1832—1863*, i urval utg. av Bert Möller. Lund 1940 s. 320) omtalar han, att hans fader brände de flesta brev; detta som ett gott exempel på försiktighet med brev.

[8] Tillhöriga grevinnan Gunilla Barnekow, Sörbytorp.

[9] A. B. tilll A. Queckfeldt 15/4 1860? (LUB). Det följande citatet ur samma brev.

födda forskningsbegär. Men jag är i detta afseende som i alla andra en amfibie, en hälft eller som Du behagat uttrycka Dig, ett 'lapptäcke'; mitt forskningsbegär, min törst efter kunskap är mitt möderne-arf; men mitt dåliga hufvud — ack! jag är väl icke "caput" för Grefliga ätten Barnekow för ro skall. Medgif dock att redan detta förhållande är giltig orsak till melankoli. Jag känner en åtrå att ge mig ut på djupet: men dumheten är hämskon som håller mig qvar."

Excellensen Trolle-Wachtmeister menar, att en filosofisk doktorsgrad inte är av särskild nytta för inträde i de publika verken.[10] I början av 1860 önskar han dottersonen god framgång och gott slut på det stora arbete som denne har framför sig.[11] Ett år senare gläder han sig åt den iver, varmed han ägnar sig åt "det philosophiska studium".[12]

Men plötsligt har Adolf sadlat om och på kort tid läst in den lägsta juridiska examen, kansliexamen, som han avlade i maj 1864. Han skriver härom till systern Amelie:[13] "Jag har tagit examen; det är Kansliexamen och snart hoppas jag, att du får omfamna en statens tjensteman. Det är visserligen inte något stort steg jag har tagit; men det är dock ett steg framåt. Den här examen tages vanligen på 1 år, jag har tagit den på 1/2 år; och har ändå haft ganska svåra motgångar att bekämpa, sjuklighet i kroppen, sjuklighet i själen, otur i tentamina — hvilket allt, sammanlagdt med nattvak under fyra månaders tid, till den grad utmattadt att jag omöjlighen kunnat härda ut en vicka till ... och tänker med förtjusning, huru herrligt det skall bli att på Årup i sommar börja med en ny examen."

Men av den sista föresatsen blev emellertid intet.

Här skall nu endast nämnas hans närmaste kamrater i Uppsala. Till dem hörde Paul Peter Waldenström (1838—1917) den bekante riksdagsmannen och frikyrkoledaren, Sigfrid Wieselgren (1843—1910) slutligen generaldirektör och chef för fångvårdsstyrelsen samt Herman Björnström (1839—1908) som blev domprost i Västerås.[14]

[10] T. W. till A. B. 11 juni 1859.
[11] T. W. till A. B. 20 jan. 1860.
[12] T. W. till A. B. 18 juni 1860. T. W. skriver även Trolle-Ljungby 21.2.1862 "Jag har ej riktigt reda på när det är som Lager-Kransen skall eröfras?"
[13] Upsala 1.8.1864.
[14] 6 st. brev 1870—76 från A. Björnström till A. B. Torp.

I sångsällskapet Orphei drängar intogs Adolf Barnekow, jämte 12 andra sångare, vid sammanträde 4.12.1861;[15] "från den dagen kan vårt sällskap räkna sin pånyttfödelse" (C. R. Nyblom). Barnekow var 2 bas; han deltog i O.D:s femtioårsfest 1903.

Ämbetsman

Den 20 juni 1864 inskrevs Adolf Barnekow som e.o. kanslist i finansdepartementet och härmed börjar för honom en tjänst i de lägre graderna, som knappast gav några större inkomster, men som förde honom ut i världen och vidgade hans vyer.[16]

Om hans tid i departementet vet vi nästan ingenting. Detta gäller också hans tjänstgöring vid det svenska konsulatet i Genua år 1868.[17]

Den 8 mars 1869 utnämndes Barnekow till attaché vid generalkonsulatet i Köpenhamn. Han omhändertogs här av den duglige och klarsynte generalkonsuln Frans Anton Ewerlöf (1799—1883), som satte honom in i handläggningen av de olika konsulära ärendena.[18] Både hans morbror A. K. Trolle-Wachtmeister och hans svåger envoyén Lave Beck-Friis tillrådde honom att stanna i Köpenhamn "der — som Adolf skriver — jag är i god skola och har det så bra jag kan önska mig".[19] Därtill kom närheten till Skåne. Julen 1870 tillbragte han hos morbrodern i Kristianstad. Men morfadern blev allt sämre och avled på sommaren följande år. Hans egen hälsa är inte den bästa. Under några år uppsöker han olika kurorter för sina lungor. Augusti månad 1870 tillbragte han på kuranstalten Modum (Buskerud fylke) i Norge.[20] I april 1871

[15] *Sångsällskapets O. D:s ledamöter 1853—1903.* Uppsala 1903 ur 90. J. A. H. Brulin, *Orphei drängar 1853—1913.* Uppsala & Stockholm 1913 s. 16.

[16] Listerby 22.6.[1864] till Amelie Queckfeldt: "... har blifvit en man i staten: e.o. Kanslist i Kongl FinansDepartementet. Det är ingenting storartadt, det är sant, men dock anser jag mig ha ungefär lika god framtid som t.ex. en underlöjtnant utan lön; när han en gång får lön räcker den möjligen att betala uniformen. Ligger jag i Stockholm under riksdagarna, blir jag lätt Riddarhuskanslist med 10 Rd lön om dagen."

[17] A. B. till Amelie Queckfeldt Genua 5.8.1868.

[18] Elise Adelsköld, Frans Anton Ewerlöf. *Svenskt biografiskt lexikon* 14, 1953, 701—706.

[19] A. B. till F. A. Ewerlöf Christianstad 1.2.1870.

[20] A. B. till Ewerlöf Modum 11.8. och 18.8.1870.

anträder han en resa till Mellaneuropa. I maj vistas han i Meran, vars "italienska himmel i alla afseenden motsvarat, ja öfverträffat mina förväntningar".[21] Hälsan blev också här bättre genom det myckna vistandet i friska luften. Efter en månad i Kreuth, en liten ort väster om Wien,[22] for han till Görbersdorf (nära Friedland, Schlesien) en kurort för bröstsjuka, som vid denna tid besöktes av över 800 hjälpsökande varje år.[23] I Görbersdorf vistades då hans äldsta syster Amelie Queckfeldt, som var "ganska dålig". Adolf återvände emellertid i början av juli 1871 till Köpenhamn. Men på läkares inrådan återvände Barnekow i september till Görbersdorf och stannade där till den 17 mars 1872.[24] Systern Amelie var kvar under de första månaderna men måste därpå resa hem på grund av hennes makes sjukdom. Friskförklarad avreser Adolf i slutet av mars månad till Paris. Där beskådar han ruinerna av Tuilerierna och Hôtel de ville. Efter ett par veckor i Vevey vid Genèvesjön återvänder han i slutet av april till Köpenhamn för att förbereda sin avresa till sin nya arbetsplats, Konstantinopel.

Den 19 april utnämndes Adolf Barnekow till t.f. konsulatssekreterare i Konstantinopel och därmed börjar den intressantaste tden av hans utlandsvistelse. Barnekow anlände till den turkiska huvudstaden den 10 maj 1872.

Över Turkiet härskade då sedan 1861 den 32:e sultanen Abdul Aziz (1830—1879). Storvesirer var 1872—73 Ahmed Esad Pascha, 1873 Sirvanzade Mehmet Rüsti Pascha, 1873—75 Hussein Avni(?) Pascha. Svensk—norsk ministerpresident var sedan 1861 Selim Ehrenhoff (1822—1890), ministre plénipotentiaire 1879—87.[24a] Barnekows företrädare som konsulatssekreterare var en norrman

[21] Dens. t. dens. Meran 5.5., 9.6., 17.6., 20.6., 30.6.1871.

[22] Dens. t. dens. Kreuth 7.6., 16.7.1871.

[23] Görbersdorf 6.7.1871.

[24] A. B. till F. Ewerlöf Görbersdorf 23.9., 3.11., 1.12., 26.12.1871, 3.1. och 23.1.1872.

[24a] Selim Ehrenhoff (Stockholm 5/6 1822 — Spezzia 7/11 1890). Elgenstierna 2 s. 445. Om hans utseende skriver C. Lagergren, *Mitt livs minnen*, 8. Sthlm 1929 s. 320. Under sin ministertid företog Ehrenhoff flera resor i Mindre Asien och skaffade sig härunder en liten kollektion av grekiska och hellenistiska antiker av genomgående små format. Av samlingen inköptes senare av Nationalmuseum en flygande Nike från Myrkina och donerades en torso i terracotta (möjligen fr. Pergamon). Oscar Antonsson, *Antik konst*. Sthlm 1958 (Årsbok för Svenska statens konstsamlingar. 6) s. 66—71.

Berndt Anker Bödtker (1831—1916), som blev förflyttad som generalkonsul till Alexandria. Sedan 1838 tjänstgjorde som dragoman Georg Timoni. Fransk ambassadör var 1871—75 Melchior Comte de Vogue (1829—1916), "en ibland de ståtligaste män jag sett", skriver Barnekow, tillika framstående arkeolog. The United Kingdom representerades sedan 1867 av Sir Henry Eliot (1817—1907).

Det svenska palatset vid Peragatan, som 1757 inköpts för beskickningens räkning hade brunnit 1818 och 1832. Den byggnad, som ännu kvarstår är från 1870.[25] Barnekow inflyttade där i ett par stora rum som han möblerade i viss orientalisk stil.[26] På den lilla balkongen i övre våningen kunde han sitta timtals "och fundera, i synnerhet vid solnedgången och långt ut på de månbelysta nätterna". Han gläder sig åt att ha kommit till "den vackrast belägna stad i Europa" och han är tillfreds med att ha "en oberoende plats" och därtill "temligen inbringande".[27]

Minister Ehrenhoff, som mottagit honom mycket väl, tog inte någon befattning med konsulatsaffärerna. Barnekow grep sig omedelbart an med arbetet, som hade hopat sig. Konsulatet hade nämligen till stor del skötts av företrädaren Bödtkers skrivare, som inte tycks ha varit fullt kompetent. Barnekow lade upp nya böcker och satte sig in i ännu obehandlade och trassliga ärenden. Mera tidsödande än svåra förefaller honom haverisakerna; "de förekommer vanligen under form af abordage, hvilket inte är att undra på, då man ser huru fullproppad Bosphoren ofta är af fartyg".[28]

Om sin medhjälpare på konsulatet meddelar han följande:[29] "Jag har nu till skrifvare på Consulatet en landsman, en herre som tagit studentexamen i Lund, Doctors-Examen i Athen, som talar Grekiska, Tyska, Franska, Italienska, Engelska, Turkiska; han ser förskräckligt morsk ut och kan bättre än jag hamla upp med Kaptenerna, blott han får tydliga förhållningsorder; han är

[25] Bengt O. H. Johansson, *Svenska palatset i Konstantinopel* ... Sthlm 1968 (K. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademins handlingar. Ant.ser. 18).
[26] A. B. till F. Ewerlöf Constantinopel 22.5. och 26.6.1872.
[27] "Utom min lön och ett arvode ifrån Danska Regeringen uppbär jag alla konsulatinkomsterna och sportlerna."
[28] Barnekow till Ewerlöf 26.7.1872.
[29] Dens. till dens. 30.11.1872.

Minister Selim Ehrenhoff (1822—90)

Essad Pascha som krigsminister

nemligen i hög grad confus och exalterad." Denna beskrivning kan knappast passa in på någon annan än Per Nilsson Manoff (1839—1882/83) från Äsphult, inskriven 1861 vid Lunds universitet, som sedan utvandrade till Athen, där han fick anställning i något ämbetsverk eller någon skola; gift i Athen 1875 med en grekisk lärarinna Maria Papagianopoulos.[30]

Av resande skandinaver omtalar Barnekow tvenne danskar geniekaptenen Valdemar Hoskjaer (1829—1895), "en utmärkt hygglig man" och Harald Jerichau (1851—1878), "en ung målare, som nu snart ämnar sig till Athen der han lär hafva beställningar af Kung Georg."[31]

Men Barnekow strövar också omkring i staden, beundrar moskéer och studerar folklivet. Bazarens affärer och affärsmetoder roar honom särskilt.[32] "Också drifver jag omkring så mycket min tid tillåter. När jag går ner till Stamboul hamnar jag vanligen i le grand Bazar, der jag studerar folklifvet och handlar, d.v.s. frågar efter priserna på allt, vänder upp och ner på butikerna, låter dess egare bjuda mig på förfriskningar — och oftast: köper ingenting. För att göra goda affärer der nere måste man hafva tålamod och tid; icke genast taga hvad man tycker om, men komma igen gång efter annan, pruta och — gräla; om en köpman lemnar mig en vara utan att röra upp himmel och jord, så kan jag vara säker på att hafva betalt för mycket. Handeln slutar oftast på det viset, att man tar sin packe under armen, kastar penningarna på bordet och försvinner, förföljd ett stycke af egaren, som skriker, att han blifvit bestulen."

Hans beskrivning av en inbjudan till storvesiren, som egentligen bildar inledning till vistelsen i Konstantinopel ger en bild av Turkiet sådant det en gång var:[33] "hos stor Viziren, som bjöd

[30] C. Sjöström, *Skånska nationen 1833—1889*. Lund 1904 s. 244 f.

[31] Hoskjaer blev slutligen chef för ingenjörsregementet. Han utgav *Et besög i Graekenland, AEgypten og Tyrkiet*. Kjøbenhavn 1879. Han skriver där s. 139: "Minister d'Ehrenhoffs og Frues gjaestfri Hem ... var Samlingsstedet for de yngre Medlemmer af Diplomatiet, som her spillede og sang eller fortalte om Alt, hvad de under Deres omflakkende Liv paa Jordkloden hade oplevet". På s. 146 f. skildras festen för sultanen den 25 juni något olika mot Barnekow. Denne hade kanske inte varit med på dess första del.
Jerichau kom tydligen ej till Grekland. Han dog i tyfus i Rom. *Weilbachs Kunstnerleksikon*. 2. Khvn 1949 s. 63.

[32] A. B. till Ewerlöf 30.11.1872.

[33] Dens. till dens. 26/7 1872. Çubuk, rör, tobakspipa.

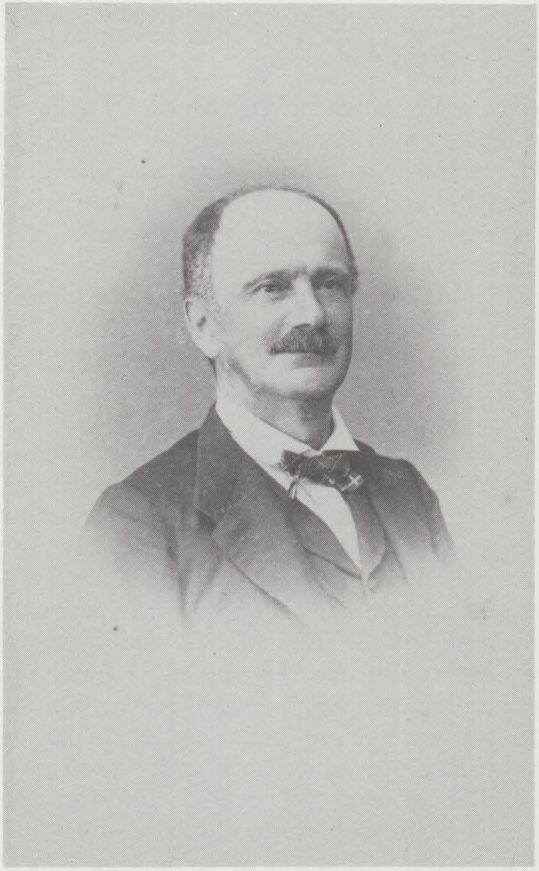

Dragoman Georg Timoni

mig på middag den 25 Juni [1872], för att fira årsdagen af Sultans thronbestigning. Gästerna voro: turkiska notabiliteter, Chefs de mission och deras 1ste Sekreterare. Det var mycket festligt. Före middagen fick man brännvinsbord, bestående af mastix, som smakar som anisette, mandlar, frukter etc. och cigaretter. Middagen serverades i ett guldbroderat sidentält; servisen var af silfver undantagande dessert-tallrikarne som voro af gammal Sèvre; 19 rätter mat, dels turkisk, dels fransk; till det förra hörde Kåldolma (Cabak dolmasi). Vinerna (Champagne, La Fitte, 2 hvita viner, madère och Dessertvin) voro, Profeten till trots, utsökta. Efter middagen slog man sig ned i den illuminerade parken, hörde på musik, såg på Constantinopel, Scutari, Péra, Bosphoren med de otaliga skepp, som allt var illumineradt, rökte ur långa med diamanter besatta tchibouk, drack kaffe ur guldkoppar, bokstafligen betäckta med diamanter."

Från Konstantinopel företog Barnekow ett par gånger utflykter till beskickningens sommarhus i Büyükdere vid Bosporen för att där vila ut ett par dagar. Vidare företog han en resa till Brussa (Bursa) och en via Smyrna till Ephesos.[34] Genom de av J. T. Wood år 1863 påbörjade utgrävningarna av Artemistemplet hade intresset för denna antika stad kommit i förgrunden. Hela det stora ruinområdet har vid denna tid tett sig gåtfullt. Först genom de österrikiska utgrävningar som började 20 år senare har man fått full insikt i stadens utsträckning och dess monument.

Redan på hösten 1874 förflyttades Barnekow tvärs över Europa till Newcastle on Tyne på Englands östkust, där han från 19 maj 1874 blev ordinarie konsul. Konsulatet där var ett av de största, då hamnen vid denna tiden besöktes av 1200 svenska och norska fartyg om året.

Den största förändringen i hans liv bestod emellertid däri, att han i september 1875 förlovade sig med sin svägerska (Charlotta) Lotten Duwall (1844—1926) förut gift med hans avlidne broder

[34] Jfr Claes Lagergrens skildring flera år senare i *Mitt livs minnen*, 8. Stockholm 1929 s. 331—338.

[35] Lotten Barnekow var dotter till Axel Jacob Duwall, g.m. Lovisa Catharina Wachtmeister af Johannishus, som var dotter av excellensen H. G. Trolle-Wachtmeister (se ovan). Då den yngsta dottern Sigrid Ulrika Charlotta (Lotten) Duwall vid moderns bortgång 1859 var omyndig, inlöste morfadern den Duwallska gården Torp och överlät den senare till henne. Hon gifte sig först med Kjell Christian Barnekow och efter hans död med dennes broder Adolf Gabriel.

Kjell Christian Barnekow (1843—74).[35] Själv hade han velat vänta ett år med eklateringen. "Fruntimmer tycka emellertid inte om att tiga, och Lotten utgör härvid intet undantag.[36] Hon var visserligen ett sorts ungdomstycke, men då hon gifte sig med min bror, slog jag henne naturligtvis ur hågen och sökte efter en fru på andra håll, utan att dock kunna få tag uti någon som riktigt passade. Vi passa deremot utmärkt tillsammans; hon är ett original och, om möjligt, mera barnslig än undertecknad, men för resten är hon mig vida öfverlägsen och jag skymtar redan toffeln."

Bröllopet stod på Uddarp (Skepparslövs sn) den 18 februari 1876, varefter de nygifta bosatte sig i Newcastle upon Tyne. Där föddes också deras son Kjell Ragnar MacDougall 3 januari 1877 (d. 26.2.1971). "Han är en stor, stark, bredaxlad liten man, med yfvigt hår", skriver fadern.[37]

I Newcastle trivdes Barnekow "ganska bra, trots blåst, regn, dimmor, stenkolsrök".[38] Han uppträdde som sångare vid flera välgörenhetskonserter i staden. Vid "Grand Amateur Concert" utförde han "with charesteristic effect" arian Non piu andrai ur Mozarts Figaros bröllop och detta med sådan framgång, att numret måste bisseras. Vid en konsert i Victoria Hall för en orgelfond sjöng han, "a gentleman, posessed of a bass voice of rare depth and power, and who has attained a light reputation as an amateur vocalist in Newcastle" (9/4 1877). Han medverkade ytterligare vid ett tiotal konserter i Newcastle och vid fem konserter på andra platser i England.[39]

Den 12 april 1878 utnämndes Adolf Barnekow till svensk—norsk konsul och attaché i Rom, en förflyttning, som väl var till stor glädje för honom och hans maka. Kommen från den livliga hamnstaden Newcastle, saknar emellertid Barnekow i Rom "ordentliga förrättningar". I Rom, påvens stad och nu också Italiens huvudstad, blir konsulns uppgifter på grund av de många till-

[36] A. B. till Ewerlöf New Castle on Tyne 15.9.1875.

[37] Dens. till dens. Newcastle 24.1.1877.

[38] Dens till dens. 5.12.1873.

[39] Enligt recensioner i Barnekowska arkivet på Sörbytorp.

[40] A. B. till Ewerlöf Clarens [en by mellan Vevey och Montreux] 19.5.1879. Föreningen är Skandinaviska föreningen, stiftad 1830. B. Janssen, *Hundrede Aar i Rom.* Lidt Historie om "Skandinavisk Forening for Kunstnere og Videnskabsdyrkere" 1830—1930. København 1930.
Henrik Ibsen (1828—1906) vistades i Rom 1878—79. Hans versdrama Brand utkom 1866.

resande, rätt banala:[40] "vara resenärernas postbud, cicerone och kommissionär, besöka artisternas studio, ha mottagningar för kolonien en gång i veckan, sjunga på 'föreningens' Lördagssammankomster, och försöka gräla på dess Generalförsamlingar, der Dr Ibsen, Nordens Shakespeare, som den artige Geffroy kallade honom, ställde till häftiga uppträden genom den äkta norske maade på hvilken han sökte drifva igenom sitt förslag om damernas likställighet med herrarna i föreningens bestyrelse." Låt oss härtill anknyta vad Lotten Barnekow har att förmäla om Ibsen.[41] "Mårtensafton voro vi på Scandinaviska föreningen; der var bland andra den store Norske författaren Ibsen, han hedrade mig att konversera hela aftonen. Jag blef förundrad öfver att finna, det han är en fullkomlig fri tänkare; det hade jag ej trott af hans skrifter; han påstod, att min öfvertygelse var en fullkomlig villa, men så vacker, att han ej nändes taga den ifrån mig. Det är en kraftig, stor ande, men som ofta med de högt begåfvade snillena sätter han menniskan och hennes kraft i Guds ställe! Och denna 'Brandt' som han skrifvit och som fröken Schmiterlöv läst med förtjusning som idealet på en Christen, berättade han mig, att han skrifvit för att visa omöjligheten af Christendomen, att det finns ingen lära som gör menniskan så hård och egoistisk."

Men konsulsparet utnyttjade tiden i Rom också till studier och konstnärliga sysselsättningar. Adolf berättar för Eva Barnekow:[42] "Jag har köpt en större samling gipsaftryck af antika mästerverk, och utarbetar nu en katalog med allehanda snusförnuftiga beskrifningar och dyl. i fornkonst. Som vanligt, när jag fått en idé, är jag förskräckligt ifrig; om nätterna tänker jag på min bok och om dagarna förekommer jag bland gamla luntor på Capitolium. Jag skulle också nu hafva börjat mina lektioner i trä- och elfenbensmosaik, men törs ännu icke ... Lotten gör stora framsteg i målning: hennes lärare och andra artister säga 'förvånande' och förtjenar hon verkligen att få sig en liten atelier i tornrummet [på Torp]."

Adolf Barnekow har sålunda i Rom skaffat sig en samling avgjutningar (255 nr) av antika gemmer eller skurna stenar (daktylotek).[43] Med dessa små framställningar av den antika konsten

[41] Lotten Barnekow till sin syster Rom 1878.
[42] A. B. till Eva Barnekow Rom 9.2.1879.

har han fördjupat sig i denna konsts historia och sammanfattat sina studier i en skrift, som han delvis utarbetat på det tyska arkeologiska institutets bibliotek på Capitolium.

I kronprins Gustafs, sedermera Gustaf V:s (1858—1950), utbildning ingick även en längre europeisk resa, organiserad av hans moder drottning Sophia.[44] Uppehållet i Rom, som varade i över tre månader, inföll i slutet av år 1878 till början av 1879. I Rom stod hans studier av de antika monumenten och utflykter i Roms omgivningar under ledning av engelsmannen Augustus John Cutbert Hare (1834—1903), "en särdeles intressant man", som hade ett visst inflytande vid flera europeiska hov.[45] Den äldsta historien förklarades av den tyske arkeologen Wolfgang Helbig (1839—1915).[46] Han och hans ryskfödda maka residerade i villa Lante — nu Finlands institut — dit även prinsen var inviterad. Om romersk historia talade direktören för École française de Rome Mathieu August Geffroy (1820—1895) som var en vän av Sverige och som ägnat flera av sina arbeten åt svenska ämnen.[47] I dessa föreläsningar, demonstrationer och utflykter av högsta klass deltog ofta konsulsparet med stort utbyte, som också betygas.

[43] Samlingen förvaras i ett mindre svart skåp, innehållande 8 lådor, 7 för samlingen, 1 för "Beskrifning öfver den på Torp befintliga Samling Aftryck utaf Antika Gemmor och Moderna Kopior. — Torp 1879. A. Barnekow". 4° 85 sid. Pärmtit.: Impasti di Gemme antichi. Mörkgrön chagrin, troligen bunden av Bong, Kristianstad.
Daktylotek är i vårt land sällsynta. Se Erik J. Knudtzon, Kring ett daktylotek. *Från Småland och Hellas.* Studier tillägnade Bror Olsson 6/8 1959. Malmö 1959 s. 229—240.

[44] Karl Hildebrand, *Gustaf V som människa och regent,* 1. Sthlm 1945 s. 41—44. Anders Lundebeck, *Gustaf V som ung.* Sthlm 1952 s. 229—239.

[45] Hare hade i ett stort antal handböcker skildrat Italiens konst och fornminnen. Augustus J. C. Hare, *Cities of North and Central Italy.* 1—3. London 1876. *Walks in Rome.* 1—2. 5th ed. London 1876. *Walks in Rome.* 7th ed. London 1905. *The Story of my Life.* 1—6. London 1896—1900. *In my Solitary Life.* Being an abridgement of the last three volumes of The story of my life. Ed. with notes and introduction by Malcolm Barnes. London 1953.

[46] Hermine Speier i *Neue deutsche Biographie,* 8. Berlin 1969 s. 459 f. Lili Morani-Helbig, *Jugend im Abendrot.* Römische Erinnerungen. Stuttgart 1953.

[47] Motte, Olivier, Les origines de Mélanges d'archéologie et d'histoire. *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen âge* 94 (1983) 394—483.

Till julen hade kronprinsen inbjudit envoyén F. T. Lindstrand, konsulsfamiljen och några till. Härom berättar Adolf:[48] "Kl 1/2 8 reste vi alla till kronprinsen, der vi först intogo middag, med tänd julgran, sittande vid småbord. Amelie satt vid Prinsen tillsammans med mamma, ministern, greve Lewenhaupt m.fl.; Louise satt vid mitt och Beth vid ett tredje bord tillsamman med 2 af Prinsens kavaljerer, Kerstin och greve Rosen. Efter middagen blefvo barnen med ett 'kom nu pullor' af Prinsen införda i hans skrifrum, der O Nej Ack se! stod en liten miniatyr till julgran och omkring den uppstaplade paket med deras namn på."

Men Barnekows tröttnade båda på visiter, receptioner och umgänge, som drog ut till långt fram på morgnarna. Den 11 juni 1879 begärde Adolf Barnekow avsked från sin befattning i Rom och fogade därtill följande reflexioner:[49] "Jag är just nu sysselsatt med att författa min afskedsansökan, som skall blifva det sista stilprof, hvarmed jag som ämbetsman skall besvära Kongl. Majt, dels derföre att jag funnit det obeqvämt att kuska omkring med en stor familj, dels emedan jag blifvit bekajad med något jag icke förut haft aning om, hemsjuka. Vistelsen i Rom har varit intressant, gifvande och utvecklande. Vår tid — och våra penningar (det var grymt dyrt der) hafva icke varit illa använda: jag har blifvit ett stycke archeolog, har en vacker samling aftryck af antika gemmer; min hustru har fått utbilda sin talang som aqvarellist, och resultatet har blifvit åtskilliga taflor, mest figurer af munkar, bondflickor och trasiga ungar, som icke äro utan konstnärligt värde; så påstodo artisterna i Rom, och så tycker jag naturligtvis."

Familjen flyttade hem till Sverige och bosatte sig på Sörbytorp. Åren 1885—1890 var Adolf Barnekow ledamot av riksdagens 1. kammare. Sina sista år tillbringade han i Kristianstad, där han avled den 18 juli 1924.

[48] A. B. till Eva och Edvard Barnekow Rom 2.1.1879.
[49] A. B. till Ewerlöf. Clarens 19.5.1879.

TORD HAGEN

Resa i västra Turkiet 23—31 augusti 1948

Efter andra världskrigets slut vaknade intresset i Europa och USA åter för västra Anatoliens minnesmärken från den grekiska antiken. De turkiska politikerna hade dock i allmänhet endast diffusa föreställningar om de grekiska antikviteterna. Men parlamentsledamoten Şevket Turgut kom på idén att göra en resa genom västra Anatolien för att söka bedöma utsikterna för en satsning på turism. Sett från Ankara-håll var dessa trakter ännu ganska svåråtkomliga. I egenskap av partiets sekreterare i ett av vilayeten i nordvästra Turkiet vid Hellesponten disponerade Turgut över något då så sällsynt som en station waggon. Två av den svenska legationens medlemmar — Tord Hagen och Gunhild Möller — fick följa med på resan som kulturciceroner och turistiska försökskaniner. Här följer deras dagboksanteckningar.

Kl. 7 väcktes vi och, fast det ösregnade, fanns det ingen återvändo, utan sedan vi blivit klara åkte vi ner till fartyget SUS, där Turgut stod och viftade åt oss. Båten verkade smockfull, kanske mest därför att ingen människa kunde vara på däck på grund av regnet. Det blev emellertid så småningom uppehållsväder och vi satt mest ute och tittade på det ljumma havet, Prinsöarna som sakta gled förbi och Istanbuls minareter som så småningom försvann i diset.

Resan förflöt utan märkligare händelser. Vi fick dock mycket sot från skorstenen på oss, så snart röken låg åt vårt håll, vilket högeligen förargade Turgut. Av matoset från köket kunde vi räkna ut vad vi skulle få till lunch, men det visade sig inte riktigt

Resan börjar i Bandırma

stämma, ty den välluktande fisken uteblev. Turgut befarade att kommunikationsministerns utsände inspektör hade fått en särskilt god lunch som icke vi vanliga passagerare fick del av. Vi hade emellertid ingen anledning att beklaga oss heller, och medan vi tömde kaffekoppen gled båten in i Bandırmaviken och på slaget 1 steg vi i land.

Bandırma var en ambitiös liten stad med vällagda bulevarder och prydliga trädgårdar. Med chauffören Osman vid ratten på en Ford Station Waggon for vi så västerut över ett numera uppgrundat sund till en halvö där vi på långt håll såg resterna av en gammal grekisk stad. Vägen gick genom fruktbart land; oliver och mullbärsträd stod tätt och i dess skugga glödde tomaterna. På andra sidan halvön ligger Erdek, en liten stad på 5.000 invånare, utskeppningshamn för grönsaker och oliver. I staden finns ett oljepresseri, där man även saltar svarta oliver för export till Bulgarien och Rumänien. I samma byggnad inrymdes också ett torkeri för silkeskokonger. Turgut sade sig anse att de primitiva

torkningsmetoderna medförde en onödigt stor kasseringsprocent av kokongerna, men som förtjänsten ändå var god, intresserade sig ägarna icke mycket för rationalisering.

Fram till 1920-talet var befolkningen i dessa trakter helt grekisk. I samband med befolkningsutbytet ersattes de av turkar från Thracien och Macedonien, vilka enligt Turgut voro mycket duktiga och energiska och visat sig fullt kapabla att övertaga odling och hantverk efter sina företrädare.

På återvägen passade vi på att taga ett hastigt dopp från en gammal tullbrygga strax innan byn Edincik som vi passerade på väg till fåravelsanstalten Merinos, där vi erfor att på gården fanns 5.000 får. De var ursprungligen av ungersk härkomst, men nu i allmänhet uppblandade till en förbättrad inhemsk turkisk ras, som gav en högre avkastning av ull och kött. Där odlades bl.a. linsärter, som ansågs lämpliga som kraftfoder för djuren. På återvägen förbi Bandırma passerade vi ett reservflygfält med flera startbanor och ett stort antal (30—50) uppmurade sidskydd mot bombsplitter för flygplan. Jag kunde dock endast upptäcka något enstaka plan på fältet som skall användas i händelse av krigshandlingar i Thracien.

Efter att på avstånd ha beundrat Apollonsjön på vägen till Bursa med rester av en genuesisk bro och en venetiansk karavanseraj besökte vi Karacabeys avelsfarm. I hela Turkiet finns fem sådana avelsfarmer. Karacabey omfattar 10.000 hektar, har 480 arbetare och 75 elever i två halvårskurser; 703 hästar, 764 nötboskap, 5.000 höns, 460 svin; 200—250 kalvar födas varje år.

Dessutom finns ridskolor där pojkarna börja som mycket små, varför även vanlig skola finns för dem på farmen. För närvarande finns 200 avelshästar tillhörande Karacabey utstationerade på ett trettiotal platser i den kringliggande delen av landet, men ungefär 4.000 hingstar behövs i landet för att verkligen åstadkomma resultat, och detta beräknas dröja minst 10 år.

Fåren betade i en ljuvlig ekskog. Vid gästhuset där vi åt och sov, fanns en stor simbassäng; ett f.d. stall hade inretts till biograf och samlingslokal. Hönssoppan till middagen var den bästa jag smakat.

Nästa morgon, tisdagen den 24, avreste vi söderut, passerade Susuzluk och Ömerköy, fick en kaffekopp i partibyggnaden i den prydliga landsortsstaden Balıkesir, vilken gjorde ett helt europeiskt intryck med breda och rena gator, stora och välförsedda butiker

och snyggt klädda innevånare, åtskilliga damer t.o.m. i new look. Från Balıkesir svängde vi västerut och klättrade över bergen. På avstånd såg vi en boracitgruva. Efter att ha passerat högsta punkten och åter tagit oss ner för de branta serpentinerna skymtade vi Egeiska havet i fjärran. Lunch intogs i den lilla staden Edremit, som numera ligger rätt långt in i land men tidigare varit en blomstrande hamnstad.

Vi skyndade vidare söderut till Ayvalık, som är högst naturskönt belägen vid kusten innanför små öar som bilda skärgård. På håll ser man Mytilenes mäktiga berg i diset. Redan utanför Ayvalık mötte kaymakam* och partiordföranden, som omedelbart ledsagade oss till ett oljepresseri och en tvålfabrik, där allt arbete baserades på handkraft. Hela den trakt vi passerat livnärde sig uppenbarligen på olivodling. Det var en enda tät olivskog som vi genomfarit. På klubbhuset gjorde man stora ögon när Gunhild inträdde men hon vägrades dock inte en välförtjänt glass. Värmen var nämligen ganska tryckande. Vi fick även tillfälle till bad i havet som dock var jolmigt och salt, under det att Turgut styrkte våra värdar i den politiska tron vid en kopp kaffe i en pinjelund.

Strax efter det vi lämnat Ayvalık stannade vi för att kasta en sista blick över havet och öarna. Just på den punkt vi stod, berättade Turgut, lossades det första skottet mot engelsmännen av en turkisk major som av krigsminister Turgut Pascha i Istanbul, vår följeslagares fader, fått order att gentemot engelsmännen uppträda såsom en turkisk officer inför fienden, därmed möjliggörande att ordern skulle komma fram från Istanbul, som ju var ockuperat av engelsmännen. Turgut Pascha blev senare dömd till döden av engelsmännen, men domen hann ej gå i verkställighet, innan engelsmännen evakuerade Istanbul.

Sedan följde vi kusten på en ganska jämmerlig väg. Hela den fruktbara slätten nedanför randbergen var i full verksamhet, tobaken skördades och på fälten såg man överallt små hyddor där tobaksarbetarna då och då sökte skydd mot den obarmhärtiga solen och små enkla träställningar där de minsta barnen placerades liksom i små hängmattor. På bergsluttningarna låg byar som byggts upp för immigranterna från Grekland. Vi passerade vid solnedgången några kilometer från staden Dikili och svängde på

* Kaymakam = distriktschef

en god väg österut mot Bergama dit vi anlände i skymningen. Högst uppe på kullen som dominerar staden urskiljdes Pergamons borg. De arkeologiska studierna uppsköt vi emellertid till morgondagen och ägnade oss åt en god middag, innan vi kröp till kojs i hotellet som var tämligen rent.

På morgonen gjorde vi först en rundvandring i museet som var fyllt av marmorstatyer, friser och små skulpturer från Pergamon jämte en modell av Zeustemplet. Sedan bilade vi runt stadsberget upp på toppen och vandrade i sällskap med museidirektören Osman Bey och vakterna (som kunde mycket mer än denne) genom den gamla borgen. Zeusaltaret flyttades ju som bekant till Berlin och därav finns för närvarande knappast några spår i Pergamon. Ej heller av Eumenes' palats och Athenatemplet fanns mycket att se, men det senare skulle i viss mån kunna restaureras, då de omkullstörtade pelarna till största delen fortfarande finns kvar. Detsamma gäller Bacchustemplet intill amfiteatern, som utan svårighet och för en tämligen ringa kostnad borde kunna sättas i stånd så pass att Pergamon enbart därigenom skulle bli en verklig turistattraktion. Turgut var mycket intresserad av detta och förhörde sig med vakterna om möjligheten och kostnaderna för eventuellt iståndsättande av vissa av byggnaderna. I den romerske konsuln Attalos' hus, ett i andra århundradet ombyggt grekiskt patricierhus, finns fortfarande mosaiker och väggmålningar kvar. Det berömda Pergamonbiblioteket fanns inrymt i Athenatemplet, men även Hadrianus' basilika innehöll ett stort bibliotek. I stadens utkant åt väster ligger resterna efter Pergamons berömda Asklepieion, där en kurort var belägen och där man under grekisk och hellenistisk och romersk tid utövade terapeutisk läkekonst kring undergörande källor .Asklepieion är delvis iståndsatt och man får en klar överblick över de olika medicinska institutioner som varit belägna där. En övertäckt gång förde från källorna till Zeus-Asklepiostemplet.

Medförande direktören Osman Bey satte vi så kurs på Izmir. Vi lunchade på härlig fast något benig fisk i Ali ağa çiftliği, där vi också badade från piren. Längs vägen hade olivträden börjat avlösas av fikon och även russinplantager förekom jämte tobaken och majsen samt någon bomull. Så småningom skymtade vi Izmirbukten.

Izmir låg utsträckt på andra sidan av viken. Väl inne i staden uppsökte vi partiets högkvarter, där vi under en dryg timme hade

åtskilliga personer i gång för att skaffa hotellrum åt oss. Alla bättre hotell var fulla av mässbesökare. Till slut — efter att ha plockat upp en poliskommissarie i bilen — lyckades vi hitta ett litet enkelt hotell, där vi kunde tillbringa natten. På kvällen gjorde vi en rundtur i staden och beundrade utsikten från borgen. Turgut pekade ut för oss de olika stadsdelarna. Den armeniska delen av Izmir avbrändes efter det att Atatürks trupper tagit Izmir. Utrymmet har använts för Kültür Park, där årligen Izmirmässan avhålles. Genom tätbefolkade men propra arbetarkvarter for vi ner till mässan och vandrade omkring ett tag, innan vi med en polis' hjälp hittade till annat än nöjeslunden. Vi gick igenom den ungerska och den italienska samt Eti- och Sümerbanks paviljonger och efter att ha hittat de få svenska avdelningarna var vi mogna för middag. Den avåts på en restaurang vid randen av vattnet.

Efter att nästa morgon ha avlämnat diverse visitkort (och även fått Osman Bey vaken) fortsatte vi till Selçuk, där vi stannade vid museet och tittade på åtskilliga statyer och småsaker. Medförande stadens museidirektör for vi så ut till Efesos. Först beundrade vi ingången till stadion och förvaringsplatserna för vilda djur och gladiatorer. Via en tidig byzantinsk dubbelkyrka kom vi ner till den gamla hamnen och därifrån på en bred aveny upp mot själva staden. Mellan grönskan och buskarna och slingerväxterna skymtade här och där avhuggna pelare och bitar av murar. I fantasien föreställde man sig lätt hur man vandrade genom ståtliga pelarrader och marmorbyggnader och upp mot templen i centrum av staden. Till höger låg på marken portalerna till Mazeus' och Mithridates' portar i svagt rödaktig färg och uppför en trappa kom vi till biblioteket, varunder donatorn, den romerske senatorn C. Julius Celsus Polemaeanus, fått sin grav. Efter tvagning i källan fortsatte vi på en annan bred och vacker gata via teatern till utgångspunkten vid stadion. På återvägen till Selçuk passerade vi vad som finns kvar av Artemistemplet — en svag kulle i terrängen. I stället kunde vi beundra förföljelsens port och den stora moskén, där en del av pelarna äro tagna från Artemistemplet och det gamla Efesos. Numera bidar dock även moskén sin definitiva förstörelse. Endast två valv resa sig ännu och i dessa syntes betänkliga sprickor.

Efter dessa långa promenader till fots genom ruiner styrkte vi oss med en grundlig lunch (vars pris vi sedan överallt framhållit

som bevis för hur billigt det är att resa i Anatolien), tog vi avsked av Efesos och dess museidirektör. Via Kuşadası kom vi till Söke, där Folkets-hus-föreståndaren välvilligt steg upp i bilen för att följa oss som guide.

Det bar av tvärs över Meander-dalen genom slätt och öken med bergen blånande bakom oss i norr. Framför fanns bara slätt. En och annan buske hägrade som stora gröna träd över horisonten. En och annan karavan mötte. Hur vägvisaren kunde hitta rätt mellan de olika vägarna som kors och tvärs bröto igenom djungeln är obegripligt. En gång måste han fråga, ty han var något osäker, men det var rätt. Vi for över Meander, fick vatten — relativt ljummigt — vid ett kafé och fortsatte över den hårdtorkade leran från flodens översvämningsområde, gjorde ett kort uppehåll vid en farm, vars ägare gjort sig rik på ett av grannarna föga uppskattat sätt. En fiskrik insjö, tidigare havsvik, hade sitt utflöde över hans ägor, och han kunde där ösa fisk med skopor och hade varit företagsam nog att starta en konservfabrik. Vid farmen fick vi *is* och härligt kallt vatten och sålunda styrkta fortsatte vi över åsar, på kullerstensbelagda vägar mot Didyma. Efter några timmars bilfärd såg vi till slut de två tjugo meter höga pelarna som ännu reser sig från Apollotemplets ruiner. Bland alla nedrasade block och statybitar och friser gick stigen ner till foten av templet. Gripna av templets storslagna skönhet gick vi upp för trappan mot de tolv raderna av pelare, av vilka de fyra mittersta gick på fem led djupt, genom portarna in på gården; genom några trappor vid sidorna kom man även upp till vad som nu är de översta murarna. Men tiden var knapp och efter att ha försökt att svepa alla intryck djupt in måste vi störta vidare mot Miletos, dit vi kom strax efter solnedgången efter några timmars färd över sand och väglös leröken mellan vass och buskar. I skymning och månljus vandrade vi så genom stadion, amfiteatern, gymnasium och tempel, agora och bad och beundrade i skenet av tändstickor den kullvräkta statyn i ett av baden. Även om man inte kunde se allt så tydligt i den belysningen, var det en särskild stämning över Miletos och fantasien lekte.

Med en ny vägvisare ombord färjades vi något vådligt över Meander igen och fortsatte så genom öknen, genom sand och buskar och sand. Blott en gång kom vi in i en återvändsgränd, men vägvisaren kunde sin sak och vi var snart åter rätt. När chauffören ibland frågade, om han skulle ta till höger eller vänster, sva-

rade vägvisaren tydligen ofta "det gör detsamma", för till slut undrade Osman om "hepsi aynı hepsi gün?", men även här gällde tydligen satsen att alla vägar leda till Rom, med viss modifikation dock. Det var med tydlig lättnad i rösten som vägvisaren när vi kommit upp på en riktig väg utbrast "Şimdi korkmak var!"* När vi skulle gå uppför trappan till vårt middagsbord i Söke slant Torgut och stukade foten, men avböjde trots svår smärta all hjälp utan satte sig till bords efter att helt enkelt spolat sko och strumpa och även i någon mån den stukade ankeln med kallt vatten. Ja, sedan i säng — hotellkorridorerna var mera fyllda med gäster än själva rummen. Trots hettan fick vi en hel del sömn.

Nästa morgon var resans mål Priene, dit man kom delvis via samma väg som föregående dag. På vägen mötte vi skaror av yürüker — nomader — och bilen skrämde deras får och bufflar på vild flykt. Efter en kafferast vid torget i den lilla byn gick vi så uppför kullen och beundrade åter torg, stadion — man kunde se rännarebanorna — tempel (helgat åt Athena), teater, bad, gymnasium och flera kvarter av vanliga privathus, inrutade av vinkelräta gator. I gymnasiet hade den tidens elever klottrat sina namn på väggarna. Vid detta laget började vi känna oss som experter och pekade själva ut vad som var teater resp. gymnasium, tempel och torg.

I Söke övergav oss museidirektör Osman från Bergama och vi började vår besvärliga färd på karayol** genom Meanderdalen, föbi ruinerna av Magnesia mellan häckar av någon sorts bambu, innanför vilka fikonträdgårdar sträckte sig mil efter mil, med berg å båda sidor i olika röda nyanser, skiftande i blått och violett ena minuten för att sedan övergå i brunt och gult, men alltid med någon röd grundton.

Vår första anhalt var Aydın, där vi styrkte oss med lunch på järnvägsrestaurangen och naturligtvis utlovades god väg efter en bit, liksom vi förut lovats god väg mot Aydın. Ja, vi fortsatte på vår karayol, i hetta och damm på en usel väg genom steppmark eller sandfält, ibland med några furuträd. I Nazilli besökte vi textilfabriken och styrke oss med ett otal gazoz, karahisar*** och glass och beråg sedan som hastigast fabriken och något grundligare tryckeriet. Trots inbjudan att stanna kvar bestämde vi oss

* Alla lika alla dar. — Inget att vara rädd för längre.
** Karayol=huvudväg

för att fortsätta och via Saraköy — alltjämt med asfaltvägen hägrande i fjärran — kom vi så till Denizli, ganska trötta. Vila var dock inte att tänka på, ty där blev vi inbjudna till bankett av partiet. Dusch gör dock underverk och betydligt piggare sammanstrålade vi i kvällsmörkret och for till en vacker park, där bordet var dukat vid en kristallklar kall källa och där partiets lokalpampar och gäster var församlade och lyssnade till turkisk sång och musik. Gunhild var förstås ensam dam. Mat sattes fram i riklig mängd och när vi hunnit till efterrätten var det att börja på smörgåsbordet igen. Diverse artighetstal utbyttes, men snart hjälpte inte duschens verkningar längre utan våra ögon blevo mindre och mindre, tills Turgut bröt upp — "innan ormar började falla från träden".

Tidigt nästa morgon gick reveljen obarmhärtigt för resa till Pamukkale. I den friska morgonen styrdes färden mot norr, där vi kunde skymta de vita kalkbildningarna. När vi klättrade uppför kullarna mot antikens Hierapolis, såg vi de underbart vackra formationerna på allt närmare håll och passerade till och med genom några av de mjölkvita bäckarna, innan vi stannade uppe vid det byzantinska väktarkastellet. Där fanns en trevlig gammal väktargång som sådana smala individer som Bill [T. Hagen] och Gunhild i alla fall kunde tränga sig igenom. De andra avhöll sig visligen från försöket. Vi passerade torget, med dess röda palats vid båda sidor och gick upp mot amfiteatern, som väckte Turguts besvikelse ty han mindes den nästan intakt, men nya jordbävningar under de senaste femton åren har störtat omkull det mesta. Överallt där vi gick fram passerade gamla vattenledningar och chauffören passade på att ta sig ett bad i det 36° varma kolsyrehaltiga vattnet. Vid det gamla badet, där man i vattnet såg kullstjälpta marmorpelare och block, hade uppförts ett träskjul — kontrasten mellan forntid och nutid. Vi såg gravfält, stadsmurarna, portar, gamla tempel eller basilikor, och åter gravfält och beundrade naturens skulpturverk i kalkstenen. Snart blev det så varmt att skuggan vid bilen oemotståndligt drog oss till sig.

*** Läskedrycker och mineralvatten

På väg mot gamla Antalya

Efter en sista avskedsblick på Hierapolis och dess ruiner for vi åter ner mot Denizli och vidare österut på vår vid detta laget älskade karayol mot Dinar förbi Acı göl där jag väldigt gärna ville hoppa i ända tills jag fick se sjön med egna ögon. Efter att ha gjort några extraturer ute i terrängen och blivit väl indammade — i synnerhet vi i baksätet, som enligt Gunhild allt grundligare förvandlades till äldre distingerade gentlemen med tinningscharm — kom vi så småningom fram till en CHAUSSEE, stora nord—sydvägen mellan Antalya och Afyon. I Keçiborlu tittade vi som hastigast igenom svavelfabriken, som efterlämnade ett gröngult färgintryck. Vi blev också ganska tagna av att de flesta arbetarna var mördare. I Burdur lånade Torgut och Osman bensin av valin* medan Gunhild och jag drack gazoz i en park. Sedan hade vi några timmars snabbkörning på utmärkta raka vägar och

* Vali=guvernör

mätaren pendlade hela tiden mellan 80 och 100, tills vi nalkades de skogklädda Taurusbergen.och dess utlöpare. När vi väl kommit upp gällde det att slingra sig ner via den ena S-kurvan efter den andra i mörkret. Väl nere på slätten skymtade vi snart ljusen i Antalya, där vi plockade upp en polis som fick skaffa oss nattkvarter och se till att åtminstone en restaurang höll öppet tills vi fått vår middag. Vi njöto av den halstrade fisken omgivna av minst tjoget katter och tog oss sedan en promenad genom staden ner till stranden och den stora stadsparken, som dock gjorde ett mycket konstlat intryck, i synnerhet om man betänkte vad den med litet smak och stilkänsla kunde ha gjorts till.

Sydkustens värme var inte så farlig som den beskrivits men på söndagsmorgonen gav vi oss i väg från staden österut med en polis i baksätet. På några flata kullar skymtade vi ruiner och så småningom vek vi av vägen åt norr för att komma till Belkis (Aspendos). I en by försökte vi få en pojke med oss som vägvisare. Efter mycken övertalning från polisens sida gick han hand i hand med polisen några steg framåt och visade så att den vägen skulle vi fara, men när vi ville, att han skulle följa med oss i bilen var det emellertid definitivt slut med hans mod, trots våra försäkringar att vi inte alls tänkte kidnappa honom. Vi fick hitta vägen bäst det gick och si, plötsligt reste sig en nästan orörd amfiteater framför oss. Genom ingången som numera var stängd genom en enkel spjäl- och pinndörr gick vi in på arenan och blickade imponerade upp till logerna och gångarna och hela halvcirkeln av sittplatser. På sina ställen kunde man skymta ett rött zigzagmönster, som dock lär vara ditmålat av seldjukerna. Vi gick upp mellan bänkraderna och bakom åskådarplatserna, undersökte scenen och njöt av att inte ens behöva använda fantasiens hjälp för att förstå hur det hela en gång tett sig. Amfiteatern användes fortfarande för brottningar och dylikt vid festligheter och vi uttalade en livlig önskan att inga jordbävningar skulle förstöra denna återstående teater. I närheten fanns akvedukter samt rester av bad, tempel och palats.

Så fick polisen order att föra oss till en sval plats, och sådana fanns det tydligen inte alltför gott om, för han tvekade inte utan förde oss till Manavgat, där vi satte oss vid den tolvgradiga floden med samma namn under gamla stora plataner och njöt av svalkan. Det var så svalt att Gunhild frös och plockade på sig jackor och koftor. Efter att ha inmundigat var sin yoghurt

Inne i Aspendos' amfiteater

for vi så att beundra ett vattenfall i floden och sedan vidare till gamla Antalya, där vi under doktor Asim Beys sakkunniga ledning besåg först amfiteatern, som var säregen däruti att den inte var placerad mot en kulle, utan även läktarsidan hade byggts upp och baksidorna använts till basarer och dylikt. Vi nosade också i ett hål, där ursprungligen några dokument, en skatt eller planritning över staden förvarats, men som bortrövats av engelsmän på 1850-talet. Vi tittade på tempel, på saltgruvor, hamnar, tullhus, dockor, medan middagsvärmen kom det att rinna i allt ymnigare strömmar runt omkring oss, beundrade en åter övertäckt och av pojkar åter delvis framgrävd fris där inte ens ansiktena var bortslagna och den gulaktiga färgen bröt vackert mot havet och himlen. Längs stranden gick vi så över utgrävda och ännu ej utgrävda ruiner och undrade hur mycket som kommer att komma i dagen under de tio år som utgrävningarna planeras taga för att klarlägga det gamla Antalyas skatter och stadsplanering. Så kom

vi till en liten udde där en sval bris härskade och där byns honoratiores och weekendturister voro församlade. Herrarna tog sig ett dopp. Gunhild fick inte bada för att inte väcka alltför mycken uppståndelse. Men hon gick inte miste om mycket, ty det var minst 37° varmt och det vara bara tvålen och badborsten som fattades.

Så återvände vi till Manavgat, tackade varmt Asim Bey, drack vårt kaffe och anträdde hemfärden. Först till Antalya där vi jagade bensin igen. Så åter hela klättringen uppför Taurus och fram till Keçiborlu, där vi var väntade med en god supé, som vi livligt uppskattade efter ett grundligt duschande. Nästa morgon var vi uppe i relativt god tid, men bilen höll på att rengöras och kontrolleras och vi förstod att Osman inte var särskilt pigg på att fortsätta ända till Bursa samma dag. Han talade med förkärlek om Kütahya.

Vid tiotiden kom vi dock i väg, passerade Dinar, Sandıklı och gjorde så anhalt i Afyonkarahisar, vars borg skymtade högt uppe i en dekorativ silhuett. Vi beundrade de rena vackra gatorna med dess alléer och planteringar, gjorde en liten rundtur i staden, inköpte bensin och fortsatte på vår fina väg till Kütahya. Där fann vi med förtjusning att inte blott rådhuset var byggt av fajans utan även åtskilliga skyltar över affärer och hantverkare voro utförda i Kütahya. Efter diverse diskussion om vi skulle fara till Tavşanlı eller fortsätta till Bursa, inköpte vi några majskolvar. Sålunda mättade for vi på en lång och dålig väg via staden Inönü och råkade ut för vattenbufflar i mängder, så vår framfart bragtes till stopp och tack vare det upptäckte vi orsaken till Inönüs namn — alla hålorna i bergen. Det var årsdagen av det stora slaget.* Tyvärr började det skymma så vi kunde endast ana den storslagna utsikt som erbjudes från bergen runt Bursa. Vi såg bara skog och en slingrande väg och en måne. När Turgut föreslog att vi skulle titta på några amfiteatrar i månskenet — fanns det verkligen några ruiner? — så var dock inte någon längre i stånd att omfatta förslaget med entusiasm, våra hjärnor vägrade att taga emot flera intryck.

* Den 30 augusti 1922 segrade turkarna över grekerna i Inönü-kriget.

Sista dagen i Bursa

Resans sista dag inleddes med letande efter basarerna på morgonen, inköp av dukar och broderier, sedan en tur upp mot Kestel, där vi njöt av utsikten och de friska vindarna, ner mot staden och besåg turbéer och moskéer, särskilt Yeşil Cami. På en asfaltväg via Gemlik kom vi slutligen till hamnen vid Yalova, där vi tog ett varmt avsked av Osman som lättad över att äntligen bli av med oss log glatt och så embarkerade vi båten till Istanbul.

BJÖRN SCHYLANDER

I samband med en resa i västra Anatolien 1963 skrev Björn Schylander dessa två prosadikter på svenska och i turkisk översättning. Schylander tillhörde dem som — i likhet med Gunnar Jarring — läste turkiska vid Lunds universitet omkring 1930. Dikterna inspirerades av hans intryck från resan, som han delvis beskrivit i ett brev: "Den lilla byn Demre eller Myra, som staden hette under antiken, är ursprungsorten för vår jultomte, eller rättare sagt, de engelsktalande folkens Santa Claus. Här finns ännu S:t Nicolaus kyrka bevarad, fast i ett ganska bedrövligt tillstånd. Det var intressant att stå vid själva källan till hela jultomtekulten. Särskilt i Amerika har den ju nått en oöverträffad omfattning, där det finns åtminstone tre speciella jultomtestäder: Santa Claus, Ind., North Pole, N.Y. och Torrington, Conn., som tar in miljoner dollar varje år i sin bransch. Ett fängslande psykologiskt fenomen.

Att uppleva en typisk liten turkisk by på landet var tjusande. Överhuvud är denna lykiska kuststräcka ett jordiskt paradis, rent och oskärat som det trädde fram ur Skaparens hand. Och att färdas över de vilda Taurusbergen med buss och jeep söker sin like i skönhet. Här kan man ännu möta ett stycke tidlös Orient med kameler, djupt beslöjade kvinnor och nomadernas hjordar och svarta gethårstält. Jag är tacksam att ha fått se det, innan det uppslukats av den västerländska standardiserade enhetskulturen."

Demre.

Den lilla byn dåsar
i middagshettan
bland fruktträdgårdar
och mörka cypresser.
Vinden fläktar stilla
med doft av apelsinblom.
Turturduvornas kutter
dallrar i rymden.
Ett hundskall i fjärran,
som tystnar lättjefullt.
Några gubbar sitter på huk
vid vägkanten och tummar ordlöst
radbandens nötta kulor.
Kamelerna idisslar
med malande käkar
på rastplatsen invid posten.
Från tehusgården hörs ljudet
av tärningskast
och brickor, som flyttas
på brädspelets rutor.
Tiden droppar tidlöst
som dagg ifrån löven.
Sankt Nicolas vita kyrka,
åldrad och ärrig,
drömmer om Myras storhet,
som svunnit.
Alaca Dağ sträcker ut sin rygg,
rynkig och urtidsgrå,
som en jätteödla
från skapelsens morgon.
Hit tränger ej bullret
och larmet från världskarusellen.
Här, långt borta från hemmet,
är jag en vän bland vänner,
aktad och ärad,
en prins i ett sagorike.

Demre.

Meyva bahçeleri ile
kara selviler arasında
öğle hararetinde
küçük köy istirahat eder.
Portakal çiçeği kokusuyla dolu
sakin rüzgâr yelpazeler.
Kumru ötüşü havalarda titrer.
Uzaktan bir köpek havlaması
rahat rahat susuyor.
Yol kenarında büzülüp oturan
bir kaç ihtiyar sakitane
aşınmış tespih toplarını çekerler.
Postanenin yanındaki durakta
develer övüten çenelerle geviş getirir.
Tavlanın hanelerinde tahrik edilen
taşların ve zar atışlarının sesi
çayhane avlusundan işitilir.
Yapraklardan çiğ gibi zaman
zamansız damla damla akar.
Mukaddes Nikola'nın nedbeli
atik beyaz kilisesi
Mira'nın geçmiş büyüklüğünü
rüyasında görür.
Alaca Dağ yaratma sabahından
ilkçağda yaşıyan buruşuk
kocaman kertenkele gibi
sırtını uzatır.
Buraya cihan cambazhanesinden
hiç gürültü ve şamata yetişmez.
Burada yurdumdan uzak
dostlar arasında sayın muhterem bir dost,
efsanevî memlekette bir şehzadeyim.

Antalya.

En gammal droska vaggar
sävligt längs allén av dadelpalmer.
Hästhovarna klappra taktfast,
seltygets bjällror klinga muntert,
som vimplar brer vinden ut
de brokiga banden,
som ekipaget bär som sitt smycke.
Till terrassen ovanför havet
går färden, och snart är vi framme.
Vi går över piazzan till parken,
planterad på romerska murar,
högt över hamnens gytter av fartyg,
fordom piraternas fruktade näste.
Kyparnas vita rockar fladdra som fjärilar
mellan borden, när de ila med sina brickor,
fyllda med rykande teglas och kaffe.
Här träffas stadens nobless,
turister och infödda turkar,
tandläkarn, tulltjänstemannen,
direktörn för en resande cirkus
med hela sin trupp av artister.
Man dåsar vid vattenpipor,
och röken bubblar i flaskan,
då ormtjusarn spelar på flöjten.
Allas blickar är fästa på havet,
som liknar en vattrad duk utav siden,
där vinden ritat ett mönster
av blånande spår och strömstråk.
De snöhöljda lykiska bergen
sättas i brand av den sjunkande solen,
medan Kap Chelidonia rundas av båten
på väg från Antalya till Stambul.
Skymningen faller hastigt, lyktorna tändas
i pinjernas grenverk, och plötsligt
har natten svept allt i sammetsmjukt mörker.
Gästerna skingras — man lägger sig tidigt,
och hästdroskorna trippa i dunklet
hem med sin last av familjer och ungdom.

Antalya.

Eski bir fayton şosede
hurma ağaçları boyunca sallanarak
yavaş yavaş dolaşıyor.
At nalları kadansa göre şakırdar,
koşumun zilleri neşeli çalar,
rüzgâr arabanın süs olarak
taşıdığı rengârenk bağları/flâma gibi uzatır.
Denizden yukarı taraçaya doğru
yol tutar ve yakında yerindeyiz.
Eski zamanda korsanların korkulmuş
istinadı olan limanın gemi yığıntısı üzerinde
Roma surlarında dikili
parka kadar meydandan geçiyoruz.
Garsonlar dumanlıyan çay bardakları
ve kahve ile dolu tepsileri acele
koşarak getirdikçe ak ceketleri
kelebek gibi masalar arasında çırpışır.
Burada şehrin kibarları görüşür,
turistler ve yerli Türkler,
diş hekimi, gümrük memuru,
seyyar cambazhanenin müdürü
bütün artist takımıyle beraber.
Nargile başında istirahat ederler,
ve yılan mürebbisi ney çaldıkça/duman şişede kaynar.
Hepsi gözlerini denize çevirir,
rüzgârin mavi iz ve akıntıların
bir nakşıberap verdiği ipek bezine benzer.
Antalya'dan İstanbul'a yolda bulunan
vapur Gelidonya Burnu'ndan geçerken
batan güneş karlı Likya dağlarını/şuledar ateşe veriyor.
Hava kararmağa çabuk başlıyor,
çamfıstığı ağacı dallarında
fenercikler yakılır ve gece
ansızın kadife gibi yumuşak
karanlığa her şeyi sarıyor.
Misafirler dağılır — erken yatarlar,
ve aileler, gençler hâmil atlı arabalar
karanlıkta ufak adımlarla eve yürüyor.

Styrelse

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

c/o Consulat général de Suède, B. P. 125, Beyoğlu, Istanbul
Gatuadress: Palais de Suède, Istiklâl caddesı 497, Istanbul
Tel.: Istanbul 143 57 70; telex: CONS-TR-SVENSK 24256
Sekreterarens adress: Krigsarkivet, 115 88 Stockholm
Tel.: 08-782 69 89; hem: Banérgatan 10, 115 22 Stockholm
Tel.: 08-662 11 75

Docent Ulla Ehrensvärd (sekr.)
Docent Pontus Hellström
Professor Jan Hjärpe
Professor Lars Johanson
Professor Folke Josephson
Fil. dr Birgit Nilsson
Ambassadör Bengt Odhner (ordf.)
Fil. kand. Marianne Prohászka
Docent Paavo Roos
Professor Lennart Rydén
Lektor Türker Soukkan
Direktör Sven-Ingvar Svensson
Professor Christopher Toll
Professor Bo Utas (vice ordf.)
Departementsrådet Greger Widgren

Suppleant
Professor Bertil Almgren
Fil. kand. Claes Petersson

Revisorer
Aukt. revisor Sören Wikström
Arkitekt, docent Thomas Thieme

Suppleanter
1. bibliotekarie John Rohnström
Kamrer, fru Maria Slite

Föreståndare i Istanbul
Docent Paavo Roos

Hedersledamöter
Fil. dr Agnes Geijer
Ambassadör, professor Gunnar Jarring
Professor Gustav H. Karlsson
Professor Alfred Westholm

Stödjande ledamot
Atlas Copco AB, 105 23 Nacka

Årsberättelse för verksamhetsåret 1987/88

Styrelsen för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul får härmed i enlighet med stadgarna avgiva berättelse för verksamhetsåret 1987/88.

Forskningsinstitutets styrelse har sedan årsmötet 25 november 1987 bestått av docent Ulla Ehrensvärd (sekr.), docent Pontus Hellström, professorerna Jan Hjärpe, Lars Johanson och Folke Josephson, fil. dr Birgit Nilsson, ambassadör Bengt Odhner (ordf.), fil. kand. Marianne Prohászka, docent Paavo Roos, professor Lennart Rydén, lektor Türker Soukkan (skattmästare), direktör Sven-Ingvar Svensson, professor Christopher Toll, professor Bo Utas (vice ordf.) och departementsrådet Greger Widgren samt som suppleanter professor Bertil Almgren och fil. kand. Claes Petersson.

Vid årsmötet valdes till ny ledamot efter professor Bo Gyllensvärd, som avböjt omval, institutets föreståndare i Istanbul, fil. dr Paavo Roos, Lund.

Till revisorer omvaldes aukt. revisor Sören Wikström och arkitekt, docent Thomas Thieme med 1. bibliotekarien John Rohnström och kamrer, fru Maria Slite som revisorssuppleanter.

Professor Bertil Almgren och docent Ulla Ehrensvärd har ingått som Istanbulinstitutets representanter i Labraunda-kommittén, i vilken docent Pontus Hellström fungerar som sekreterare.

Antalet valda ledamöter var vid verksamhetsårets utgång 62 jämte en stödjande.

Efter de stadgeenliga förhandlingarna vid årsmötet talade 1. intendenten vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm, "naturväktaren" Carl Edelstam om "Bosporen som brygga för fågelflyttningen mellan Europa och Asien". Eftersom institutet på något sätt ville fira sitt 25-årsjubileum, följde därefter en turkisk måltid — Taşkebabı med hünkârbeyendi samt İrmik helvası — i arrangemang av skulptören och kocken Ali C. C. Ayral. Hela årsmötet jämte supén bevakades av turkiska televisionen genom Abdullah Gürgüns försorg.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Meddelanden 12/1987 innehöll sju artiklar: om kungl. translatorn Peter Rubens, ståthållarens i Mokka gästabud, en resa i Cilicien 1948, om "the Loplyks", ordet "frukost" i turkietturkiskan och aserbeidjanskan, om Rörstrandskakelugnar i Istanbul samt en historik över "Dragomanhuset" och Svenska forskningsinstitutet i Istanbul. Den sistnämnda artikeln gavs även ut som separat tryck i institutets serie *Skrifter* som nr 2. Dessutom ingick en nekrolog över institutets förre ordförande, ambassadör Olof Landenius, jämte årsberättelsen med resultat- och balansräkningarna för 1986/87. *Meddelanden* 12/1987 distribuerades till ledamöter och medlemmar i februari 1988.

Styrelsemöten hölls den 26 augusti och 25 november 1987 samt 2 maj 1988. Vidare har kommittén för ändring av institutets stadgar — Pontus Hellström, Greger Widgren samt sekreteraren — träffats ett flertal gånger under året. Ett första ändringsförslag gällande både Forskningsinstitutet och en vänförening presenterades redan vid årsmötet den 25 nov. 1987. Detta har sedan vidare bearbetats.

Under våren 1988 delades två resebidrag à 3.000 kr ut till socialantropologen Marie Carlsson, Göteborg, samt arkitekten Gullik Dahlstedt, Falun. Stipendiat för höstterminen 1988 blev arkeologen Mats Larsson, Skivarp. Redogörelser för stipendium resp. resebidrag har influtit från Bärbel Amira Veronardi-Hof (stip. ht 1986) samt Marie Carlsson.

Under budgetåret har docent Paavo Roos tjänstgjort på halvtid som föreståndare vid institutet i Istanbul. Han avlämnar en egen årsredogörelse, som här bifogas. Däri framgår vad som skett med byggnaden i Istanbul genom Byggnadsstyrelsens försorg, och vilka som har utnyttjat institutet som bostad.

I likhet med tidigare år mottog institutet bidrag från Atlas Copco Ticaret i Istanbul, vilket har använts till upprustning av institutets inredning. Styrelsen ber att få uttrycka sin stora tacksamhet för detta fortsatta stöd som institutet härigenom kommit i åtnjutande.

Under de senaste elva budgetåren har institutet fått ett statligt bidrag till bestridande av hyres- och driftskostnaderna för lokalerna i Dragomanbyggnaden i Istanbul. Detta år uppgick bidraget till 69.000:—, en höjning med anledning av at man inom utbildningsdepartementet velat satsa på institutets verksamhet. Som ett

led i denna ställdes under året samman en festskrift med anledning av institutets hedersledamot, ambassadör Gunnar Jarrings 80-årsdag den 12 oktober 1987. Den förelåg färdigtryckt först till 81-årsdagen 1988. Därför tillhör denna volym "Turcica et Orientalia" nästa års redogörelse. Redan nu kan dock sägas, att den utgör första nummer i institutets nya serie på utländska språk, "Transactions", vilken kommer att distribueras genom Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Till institutets bibliotek har böcker kommit i byte från Uppsala universitetsbibliotek, Centralinstitut for Nordisk Asienforskning i Köpenhamn, Ateninstitutets vänförening och Svenska kommittén för bysantinska studier i Uppsala, samt som gåva från Kungl. biblioteket.

Sedan våren 1977 har det pågått värvning av årsbetalande medlemmar till institutet. Vid budgetårsskiftet fanns 409 medlemmar (varav 13 är bibliotek och institutioner). Medlemsavgiften var under 1987 100 kr. Medlemmarna inbjöds till årsmöte samt ett föredrag på Medelhavsmuseet av fil. dr Karin Ådahl, som berättade till bilder om svenska konstnärer som fängslats av orientaliska motiv, exempelvis Egron Lundgren, Anders Zorn, Henrik Ankarcrona, F. W. Odelmark och Ivan Aguéli den 16 maj 1988.

Stockholm i november 1988

För Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul styrelse

Bengt Odhner, ordf.

Ulla Ehrensvärd, sekr.

Föreståndarens årsrapport för verksamhetsåret 1987/88

När jag utsågs till föreståndare vid institutet innehade jag ett halvt högskolelektorat i Antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet. Under läsåret har jag blivit förordnad på ytterligare ett halvt lektorat och är nu tjänstledig från en halva för att uppehålla en forskartjänst vid HSFR med projektet Idrott och samhälle i Mindre Asien, från 15 augusti 1987, för att samtidigt kunna ägna mig åt att vara föreståndare i Istanbul på halvtid. Jag har vistats i Turkiet 13.8—19.10 1987 och 1.4—30.6 1988. Jag har under denna tid företagit kortare forskningsresor i västra Turkiet i augusti och maj, i södra Turkiet i oktober och april och dessutom lett två arkeologiska tvåveckorsresor arrangerade av tidskriften Medusa i september—oktober; i övrigt har jag vistats i Istanbul.

Jag har hållit en installationsföreläsning på Institutet den 14 juni över ämnet "Hostages in the Greek and Roman world" med efterföljande mottagning på takterrassen. Gästerna kom från Svenska generalkonsulatet, Istanbuls universitet, Arkeologiska museet och främmande institut i Istanbul. Jag har deltagit i ett symposium om Numismatik och arkeologi arrangerat av Franska institutet och Arkeologiska museet i maj.

Institutet har under året varit tämligen väl besökt. Bland boende gäster märks stipendiaten Amira Veronardi-Hof samt Nils och Christina Svenningsen, Åke och Gunnil Sjöberg, Sune och Inger Zachrisson, Jens och Marianne Engberg, Olaf Pedersen, Sidney Hage, Anne-Grete Øker, Niels Skøtt Jørgensen, Bernt Brendemoen, Jan Retsö, Kemal Yamanlar, Jeanette Harkén, Karin Svensson, Anne-Marie Gnista, Fredrik Fagerberg, Michael Nordberg, Sonja Lindbergh, Lisbet och Lennart Larsson, Esther och Bertil Schönkopf och Gottfried Grunewald. Trots att jag själv ju ockuperar en del av utrymmet, har ingen som velat ha plats på institutet behövt avvisas av platsbrist under denna tid. Bland icke-boende besökare märks deltagarna i de båda medusaresorna samt deltagarna i en seminarieexkursion från Klassiska institutionen vid Lunds uni-

versitet och en exkursion från Konstakademins arkitekturskola. Vidare har ett antal författare från Svenska författarförbundet, inbjudna av turkiska författarförbundet, besökt Istanbul och haft ett gemensamt sammanträde på institutet.

Trots att institutet några år tidigare har fått en omfattande ansiktslyftning har ytterligare åtskilliga reparationer befunnits nödvändiga, och en del av dem har också utförts. Under vintern reparerades fönsterkarmarna i det stora enkelrummet, vilka löpte allvarlig risk att falla sönder. Från april till juni företogs i etapper omfattande reparationer, vilka nätt och jämnt hann bli färdiga till installationsföreläsningen. Biblioteket fick parkettgolv, vilket innebar att hyllorna fick plockas isär och tillsammans med samtliga böcker under tiden lagras i andra utrymmen i huset. Samtliga fönster åt framsidan byttes ut med karmar och fönsterbräden, varefter väggen i vilken de satt måste målas om invändigt. Ett fönster i varje rum försågs med myggnät, d.v.s. utifrån sett vartannat fönster. Fasadväggens kornischer målades om. Taket över yttertrappan försågs med ny plåt (den gamla hade bucklats till av snövintern 1986—87, såsom synes av omslagsbilden till institutets Meddelanden 1987) och målades om i samma gröna färg som ytterdörren. Ytterdörren och trappräcket målades också om. Arbetet kontrollerades delvis av Byggnadsstyrelsens utsände kontrollant Joby, som under en period bodde på institutet och även återinstallerade ytterdörrens ringklocka. Helt tillfredsställande är dock inte resultatet. Redan omedelbart efter installerandet av fönstren fungerade ett par av dem inte, och sedan dess har ett par av de övriga slagit sig, så att nu knappt hälften fungerar tillfredsställande. Administrativt är det givetvis oacceptabelt att inte institutet i god tid delges information om vad som skall göras och när — att de olika turkiska entreprenörerna (sammanlagt var ju både parkettläggare, snickare, murare, målare, glasmästare och plåtslagare inkopplade) inte kunde hålla tidsschemat eller ens tala om vilken dag de skulle återkomma efter avslutandet av ett moment kan man ju knappast vänta sig. Att det hela gick ihop berodde delvis på att huset p.g.a. återbud inte var fullt, delvis på att stipendiaten blev uppehållen i Ankara längre tid än beräknat — båda rummen åt framsidan var givetvis obeboeliga tidvis.

Fortfarande finns emellertid åtskilligt att göra. Värmepannan skall enligt uppgift ersättas av en större. Största bekymret vållar emellertid de bristfälliga vattenledningsrören. Från det ena bad-

rummet rinner ibland vatten ned i köksskåpet i det nedanför belägna strykrummet (och lyckligtvis vidare ned i vasken). Under det andra badrummet ligger biblioteket med sitt nylagda parkettgolv, och man kan fråga sig om det är meningsfullt att lägga ett parkettgolv medan det finns risk för översvämningar till följd av ett bristfälligt rörsystem.

Beträffande inredning kan noteras att sekreteraren Ulla Ehrensvärd har låtit skicka ned ett antal gravyrer, som har lämnats på inramning. Uppsättandet av dem faller under nästa budgetår liksom omklädseln av möbler med det tyg som tidigare anskaffats. Likaså blev TV:n, som undtr våren inte fungerat, inte reparerad förrän nästa budgetår.

Biblioteket har under året fått tillskott i form av bokgåvor från Ulla Ehrensvärd, Paavo Roos, Niels Skøtt Jørgensen, Jens Engberg, Gottfried Grunewald, Stefan Östergren, Luděk Hřebíček (Praha), Aleksander Dubiński (Warszawa), Lucyna Antonowicz-Bauer (Warszawa), Nimetullah Hafiz (Priştine), A. T. Kaidarov (Alma Ata), AMAÇ yayınevi, turkologiska institutet i Budapest och Franska institutet i Istanbul. Ett fåtal böcker har inköpts, däremot har åtskilliga böcker och tidskriftsårgångar bundits in under året. Mycket tid har ägnats åt katalogisering av såväl nyförvärvade som tidigare okatalogiserade böcker. Bland de senare återstår emellertid åtskilligt att göra.

Lund hösten 1988

Paavo Roos

SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET I ISTANBUL

Vinst- och förlusträkning

Intäkter	*1987/88*	*1986/87*
Gåvor och bidrag	99.010:—	125.200:—
Hyresinkomster i Istanbul	41.510:—	22.420:—
Medlemsavgifter	26.900:—	23.260:50
Sålda Meddelanden etc.	2.310:—	6.910:60
Räntor	36.569:66	24.775:41
	206.299:66	202.566:51
Kostnader		
Driftskostnader i Istanbul	28.914:60	33.294:80
Egna publikationer	152.487:20	95.362:40
Övriga omkostnader	5.140:50	7.968:20
Stipendier	10.000:—	6.000:—
	196.542:30	142.625:40
Årets resultat	9.757:36	59.941:11
	206.299:66	202.566:51

Balansräkning

Tillgångar		*1988-06-30*		*1987-06-30*
Postgiro		11.514:48		11.980:95
Bank		430.074:90		327.181:40
Kortfristiga fordringar		19.288:68		13.258:80
		460.878:06		352.421:15
Skulder och eget kapital				
Kortfristiga skulder		240.500:—		140.700:—
Fonder:				
Wallenbergs	22.139:64		23.240:09	
Jacobsons	1.746:28	23.885:92	1.746:28	24.986:37
Eget kapital	186.734:78		126.793:67	
Årets resultat	9.757:36	196.492:14	59.941:11	186.734:78
		460.878:06		352.421:15

Av fonderna har under verksamhetsåret kronor 1.100:45 tagits i anspråk för täckande av kostnader för biblioteket i Istanbul.

Täby i augusti 1988

T. Soukkan

Skattmästare

Medlemsförteckning

Rättelser och tillägg till förteckningar i nr 10/1985, 11/1986 och 12/1987

Produktionschef Åke Björk, Lummergången 31, 135 35 Tyresö
Marie Carlson, Södra vägen 77, 412 54 Göteborg
Bo Cronqvist, Daljunkaregatan 8 B, n.b., 791 32 Falun
Haidar Mahmoodi Gharachal, c/o Sattar, Kvarnängsvägen 5, 182 46 Enebyberg
Med. stud. Per Hagstam, Befälsgatan 4, 212 33 Malmö
Civ.ing. Bo Johnsson, Lugna gatan 3, 211 59 Malmö
Margareta Kempff, Upplandsgatan 73, 113 44 Stockholm
1. antikvarie Margareta Nockert, Bergsvägen 41, 181 31 Lidingö
Apostolos Papageorgiou, 17 Menandrou, GR-13561 Agii Anargiri (Grekland)
Carl-O. Parkner, Hovaskog, 563 00 Gränna
Dr. Aarand Roos, 116 Pinehurst Ave., apt. R-21, New York, N.Y. 10033 (USA)
Fil. kand. Björn Schylander, Roslinsvägen 6, 217 55 Malmö
Ambassadör, professor Bo Johnson Theutenberg, c/o L. Johnson, Grevgatan 4, 114 53 Stockholm
Margit Österberg, Lillkalmarvägen 56 B, 182 65 Djursholm

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul upprättades 1962.
Institutet har till ändamål att främja främst humanistisk forskning i Turkiet under dess olika historiska epoker.
Sedan 1976 utger institutet en årsskrift **Meddelanden** under redaktörskap av Gunnar Jarring och Ulla Ehrensvärd. Årsavgift 100 kr.
Sedan 1978 har institutet också deltagit i publiceringen av det arkeologiska materialet från de svenska utgrävningarna i Labraunda. Denna skriftserie, **LABRAUNDA. Swedish Excavations and Researches,** distribueras genom Paul Åströms förlag, Sölvegatan 2, 223 62 Lund.
Istanbul-institutet utger i egen regi en populär skriftserie. 1984 publicerades Lars Holm: **Brev till Jacob Jonas Björnståhl om ett besök i Konstantinopel/Istanbul.** Pris 85 kr (för medlemmar 55 kr), 1988 Ulla Ehrensvärd: **"Dragomanhuset" och Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul.** Pris 30 kr. — Som första nummer i en vetenskaplig serie på utländska språk, Transactions, utkom under 1988: **Turcica & Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987.** Pris 187 kr.
Närmare upplysningar lämnas av intendent Suzanne Unge, Medelhavsmuseet, Box 5405, 114 84 Stockholm, tel. 08-783 94 00, eller docent Ulla Ehrensvärd, Banérgatan 10, 115 22 Stockholm, tel. 08-782 69 89 (kontorstid), 08-662 11 75 (hem).
Institutets postgironummer: 2 90 27 - 0.